Iran Local Histories Open Access

Autumn & Winter (٢٠٢٦) ١٤(١): ١٨١-٢٠١
DOI: ١٠,٣٠٤٧٣/LHST.٢٠٢٦,٧٧٨٦٤,٣٠٥٢

ORIGINAL ARTICLE

An Analysis of the Inclination of Bavanati Elites toward Cultural Agency during the Qajar Period

Hadi Keshavarz

Ph.D. Department of History, Faculty of Literature and Humanities, university of Shiraz, Shiraz, Iran.

Correspondence:
Hadi Keshavarz

Email:
hadi.keshavarz٨٤@gmail.com

Received: ٣٠ Apr ٢٠٢٦
Accepted: ٠٨ Oct ٢٠٢٦

How to cite
Keshavarz, H. (٢٠٢٦). An Analysis of the Inclination of Bavanati Elites toward Cultural Agency during the Qajar Period. *Iran Local Histories*, ١٤(١), ١٨١-٢٠١. (DOI:١٠,٣٠٤٧٣/LHST.٢٠٢٦,٧٧٨٦٤,٣٠٥٢)

ABSTRACT

Despite their distance from Iran's political and cultural centers, local regions during the Qajar period reflected and participated in various cultural processes of the era. Bavanat, a region in northeastern Fars, was one such locality and served as the place of origin of a number of influential cultural figures during this period. Accordingly, this study examines the cultural agency of Bavanati elites during the Qajar period, with particular emphasis on the reasons and factors underlying their inclination toward cultural activities. The study employs a descriptive-analytical approach and draws on historical and documentary sources as well as field studies. The findings indicate that the cultural agency of Bavanati elites manifested itself in educational, scholarly, literary, journalistic, scribal, and manuscript-copying activities. The scope of cultural activity undertaken by some Bavanati elites extended beyond Iran. At the same time, the context within which the Bavanatis acted was shaped by geographical-economic, communicational-transit, tribal-local, and political structures. Alongside these structural factors, a combination of familial circumstances, individual characteristics, and the social and intellectual environments in which Bavanati elites lived and acted encouraged their inclination toward cultural activities. Bavanat's natural and religious milieu, exposure to Sufi environments, the dissemination of new ideas through intellectual and reformist currents, and migration to regions outside Iran all influenced their cultural agency. In addition, livelihood and status-related motivations, as well as connections with centers of courtly power and influential families, constituted other important factors and contexts contributing to the Bavanatis' inclination toward cultural activities.

KEYWORDS

Bavanat, Cultural Agency, Elites, Fars, Qajar Period.

Copyright © ٢٠٢٦ The Authors. Published by Payame Noor University.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,٠ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,٠/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

An Analysis of the Inclination of Bavanati Elites toward Cultural Agency during the Qajar Period

Introduction

During the Qajar period (١٢١٠–١٣٤٤ AH), local regions took part in the era's political, social, and cultural transformations, each according to its own capacities. Bavanat, in northeastern Fars, was one such region, from which a considerable number of elites emerged and became active in various fields amid the historical transformations of the period. Despite the historical significance of the region and the elites it produced at both local and national levels, existing information about them has remained largely scattered and has mostly been limited to passing references. As a result, no independent historical study has been devoted to the topic, leaving a significant research gap. Addressing this gap can lead to a more comprehensive understanding of the relations between Bavanat and the provincial and governmental centers during the Qajar period. Accordingly, the main questions of this study are: What fields did the cultural agency of Bavanatis cover during the Qajar period? What factors contributed to the Bavanati elites' inclination toward cultural agency?

Research Method

Given the nature of the topic, this study employs a historical method with a descriptive-analytical approach. The research data were collected from library sources, newly discovered documents, and field studies, and the information derived from these sources was used to analyze the topic. In this process, individuals and families from Bavanat who were active in cultural fields were identified, and evidence concerning their family backgrounds, individual characteristics, and the environments in which they lived and worked was categorized and examined. This approach was used to explain the conditions and factors that contributed to their inclination toward cultural agency. It should be noted that in this study, the term "Bavanati elites" refers to individuals who maintained a sense of belonging to the Bavanat region, even if they were present in other cities and cultural and political centers.

Discussion and Results

Bavanati elites were actively involved in cultural agency throughout the Qajar period. In some fields, particularly education, they moved beyond traditional frameworks and connected themselves with the cultural transformations of their time. The continuation of their activities across several generations in manuscript production and the press helped preserve and circulate written knowledge and spread ideas within the intellectual sphere of society. Their cultural agency also led to the training of culturally and politically active individuals, to the extent that some of their students later became statesmen and prominent cultural figures. Alongside the diversity of their cultural activities, Bavanati elites represented a range of intellectual orientations, including reformist, religious, mystical, and scientific tendencies. The cultural works and activities of some of them took on a political character, with their active involvement in paving the way for and bringing about the Constitutional movement in Fars representing one of its most significant manifestations. Family background also influenced the professional interests of Bavanatis. This was most clearly reflected in their inclination toward manuscript production and copying, which was associated with their membership in a familial network of Bavanati scribes. Influenced by their family backgrounds, the personal characteristics of Bavanatis also affected the nature of their cultural activities. Nevertheless, the most significant factor behind their inclination toward cultural agency was the interaction between individual characteristics and diverse environmental contexts. At the local level, the natural and religious environment of Bavanat influenced the production of lyrical works and works reflecting Shi'i culture. At the extra-local level, Sufi environments, new ideas articulated through intellectual currents, and increased migration beyond Iran provided a context for the production of their cultural works.

Conclusion

The cultural agency of Bavanati elites during the Qajar period took diverse forms and was manifested in educational, scholarly, and literary activities, including poetry, book writing, translation, manuscript copying and writing, and journalism. At the same time, a set of interconnected structural factors—including the region's natural and economic geography, its position within communication and transit networks, tribal-local relations, and the political structure—affected the orientation and forms of Bavanati elites' agency. Alongside these structural factors, family background, individual characteristics, and the environments in which they lived and worked contributed to their inclination toward cultural agency. Connections with centers of power, the court, and influential families, as well as livelihood-related motivations, were also among the factors contributing to the Bavanatis' inclination toward cultural agency.

K E Y W O R D S

Bavanat, Cultural Agency, Elites, Fars, Qajar Period.

پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران

سال چهاردهم، شماره یکم، پیاپی بیست‌وهفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴ (۱۸۱-۲۰۱)

DOI: ۱۰,۳۰٤۷۳/LHST.۲۰۲٦,۷۷۸٦٤,۳۰۵۲

«مقاله پژوهشی»

تحلیلی بر گرایش نخبگان بواناتی به کنش‌های فرهنگی در دوره قاجاریه

هادی کشاورز

دکترا، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

نویسنده مسئول:
هادی کشاورز

رایانامه: **hadi.keshavarz۸٤@gmail.com**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۱۶

استناد به این مقاله:
کشاورز، هادی (۱۴۰۴). تحلیلی برگرایش نخبگان بواناتی به کنش‌های فرهنگی در دوره قاجاریه. *فصلنامه علمی پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۱۴(۱)، ۲۰۱-۱۸۱.
(DOI:۱۰,۳۰٤۷۳/LHST.۲۰۲٦,۷۷۸٦٤,۳۰۵۲)

چکیده

نواحی محلی در دوره قاجاریه، با وجود دوری از مراکز سیاسی و فرهنگی، بخشی از فرایندهای فرهنگی را در خود بازتاب داده‌اند. منطقه بوانات، در شمال‌شرقی فارس، از جمله این مناطق، خاستگاه نخبگان فرهنگی تأثیرگذار در این دوره بود. از این رو این پژوهش، با هدف شناخت کنش‌های فرهنگی نخبگان بواناتی در دوره قاجاریه، به دنبال تحلیل و بررسی این کنش‌ها است. در این رابطه عوامل و زمینه‌های مؤثر، برگرایش و تمایل نخبگان بواناتی به کنش‌های فرهنگی، مسئله اصلی این پژوهش می‌باشد. روش پژوهش تاریخی، با رویکرد توصیفی-تحلیلی، و گردآوری داده‌ها از منابع تاریخی، اسنادی و مطالعات میدانی صورت گرفته است. یافته‌های این بررسی نشان می‌دهد. کنش‌های فرهنگی نخبگان بواناتی، در قالب فعالیت‌های آموزشی، علمی، ادبی، روزنامه‌نگاری، کتابت و استنساخ شکل گرفت و دامنه این فعالیت‌ها از سطح محلی تا کنش‌های فراملی گسترش یافت. همچنین فضای کنش بواناتیان، تحت تأثیر ساختارهای جغرافیایی-اقتصادی، ارتباطی- گذرگاهی، ایلی-محلی و ساخت سیاسی قرارداشت. در کنار این عوامل ساختاری، مجموعه‌ای از مؤلفه‌های خانوادگی، ویژگی‌های فردی و تنوع محیط‌ها، کنش نخبگان بواناتی، محرک آنان در گرایش به فعالیت‌های فرهنگی شد. در همین راستا، بستر طبیعی و مذهبی بوانات، زیست در محیط‌های صوفیانه، گسترش اندیشه‌های جدید در قالب جریان‌های روشنفکری، و مهاجرت به سرزمین‌های خارج از ایران، در کنش فرهنگی آنان تأثیر گذاشت. علاوه بر این، انگیزه‌های معیشتی، منزلتی، و پیوند با مراکز قدرت دربار، و خاندان‌های متنفذ نیز، از دیگر عوامل و زمینه‌های مؤثر در گرایش بواناتی‌ها به کنش‌های فرهنگی بود.

واژه‌های کلیدی

بوانات، فارس، قاجاریه، کنش فرهنگی، نخبگان.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۴ ©. ناشر این مقاله، دانشگاه پیام نور است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,۰ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,۰/)

مقدمه

بررسی تاریخ اجتماعی و فرهنگی دوره قاجاریه، بدون توجه به نواحی محلی، و نقش نخبگان آن، به شناختی کامل و همه‌جانبه منجر نمی‌شود. این امر بویژه در مناطق ریشه‌دار کمتر پژوهش‌شده، از اهمیت بیشتری برخوردار است. محیط سیاسی و اجتماعی این مناطق، از طبقات و گروهای مختلف تشکیل شده بود که در این میان قشرهای متنفذ، نقش مهمی در اداره جامعه محلی، و شکل‌دهی به روابط آن، ایفا کردند. نخبگان فرهنگی محلی نیز، با برخورداری از موقعیت اجتماعی، سهم بسزایی در آفرینش و ترویج، آثار فکری و فرهنگی داشتند. بر این اساس، پرداختن به این مناطق، امکان شناخت جامع‌تر، چگونگی شکل‌گیری و گسترش تحولات فرهنگی را فراهم می‌کند. منطقه بوانات، در شمال شرقی فارس، از جمله این مناطق بود که در بستر تحولات تاریخی آن، شمار قابل توجهی از نخبگان در عرصه‌های مختلف به کنشگری پرداختند. بررسی نحوه حضور و کنشگری این افراد در حوزه‌های گوناگون، یکی از راه‌های شناخت مناسبات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی این دوره است. علی‌رغم اهمیت تاریخی این منطقه، و نخبگان برخاسته از آن، در سطح محلی و ملی، بیشتر اطلاعات در مورد آن، به صورت پراکنده، و عمدتاً در قالب اشارات گذرا مطرح شده‌اند. از این‌رو در این زمینه پژوهش مستقل تاریخی صورت نگرفته است و خلأ پژوهشی قابل توجهی وجود دارد. بنابراین پژوهش حاضر، با تکیه بر مطالعات میدانی، منابع مکتوب و اسناد نویافته، به این حوزه می‌پردازد. در این راستا، پرسش‌های اصلی پژوهش عبارتند از: کنش‌های فرهنگی بواناتیان در دوره قاجاریه، چه حوزه‌هایی را در برگرفت؟ عوامل مؤثر برگرایش نخبگان بواناتی، به *کنش‌های فرهنگی* چه بود؟ به نظر می‌رسد در این دوره، کنشگری بواناتیان در حوزه‌های مختلف، به شکل تکاپوهای فکری، ادبی، و مشارکت در مناسبات فرهنگی، محلی و فرامحلی انجام گرفت. همچنین شرایط محیطی، مؤلفه‌های شخصیتی، و پیوند با ساختار قدرت، در گرایش آنان، به این کنش‌ها مؤثر بود. لازم به یادآوریست، در این پژوهش، نخبگان بواناتی، به افرادی اطلاق می‌شود که نسبتی هویتی با منطقه بوانات دارند حتی اشخاصی که در دیگر شهرها و مراکز فرهنگی و سیاسی حضور یافته‌اند. همچنین کنش[۱]، به معنای مجموع فعالیت‌ها و عمل آگاهانه نخبگان بواناتی، با توجه به اهداف و توانایی‌های در اختیار آنان، به‌ویژه در تغییرات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی است.(برای آگاهی بیشتر، بنگرید به: روشه، ۱۳۷۶، ص.۳۱)

پیشینه تاریخی بوانات

بررسی‌های باستان‌شناسی، در سال‌های اخیر، به‌ویژه در هرمنگان بوانات، نیمه دوم هزاره هفتم پیش از میلاد را، قدیمی‌ترین زمان استقرار مردمان در این منطقه قلمداد کرده‌اند. شواهد باستانی بوانات، از جمله گورهای سنگ‌چین، و استودان‌های ستونی، در پهنه‌میل فنجان و چراغ‌کشی مزایجان، منسوب به دوره اشکانی و ساسانی، به همراه دیگر آثار، (شکل۱، ۲، ۳) تداوم تمدنی پیش از اسلام، آن را نمایان ساخته‌اند (خانی‌پور و نیکنامی، ۱۳۹۷، ص. ۴۱؛ خانی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۳۳). این منطقه در دوران اسلامی نیز، از اهمیت جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی (شکل۴) برخوردار بود (ابن‌بلخی، ۱۳۸۴، ص. ۱۲۵؛ طهرانی، ۱۳۵۶، ج ۲، ص. ۳۶۶). بوانات در عصر قاجاریه، با وسعتی برابر با ۱۵۸کیلومتر طول، و ۱۲ کیلومتر عرض، همواره در حوزه اداری و سیاسی ایالت فارس قرارداشت (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص. ۱۲۶۷؛ دمورینی، ۱۳۷۵، ص.۱۰۰). میرزاحسن فسایی (۱۲۳۷–۱۳۱۶ق) ۲۳ قریه آن را، بزم، بنگ، چاهک، جشنیان، جوب‌سفید، جیان، چیر، خسروان، ریزه‌کان، زیرآب، سروستان، سوریان، سونج، شهیدان، طوطکان، فخرآباد، قاضی‌آباد، قدمگاه، مرشدی، مریجان[مزایجان]، منج، مهدی‌آباد، هراورجان نام برده، البته خورموجی (متوفی، ۱۳۱۸ق) پیش از او، با ذکر ۱۷قریه، آباده، تاج‌آباد، فتح‌آباد را نیز جزیی از آن دانسته‌است (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص. ۱۲۶۷؛ خورموجی، ۱۳۸۰، ص. ۸۵). در اواخر قاجاریه نیز، دمورینی فرانسوی (۱۸۶۹–۱۹۳۷م) با وجود دسترسی به فارسنامه ناصری، بدون ذکر سروستان، بعضی اسامی چون، جیان «هایان»، چیر «هیر»، و سونج «سوناج» را مغشوش ذکر کرده است (دمورینی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۱). از نظر جمعیتی در این دوره، هر قریه بوانات، از پنجاه تا چهارصد خانوار متشکل شده بود که در اواخر دوره قاجاریه، حدود ۱۶۰۰۰نفر جمعیت، که از این جمعیت ۲۰۰۰ نفر در سوریان مرکز آن، سکونت داشتند (خورموجی، ۱۳۸۰، ص ۸۵؛ حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۲۶۷؛ دمورینی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۱). در این مقطع، به تدریج بوانات، به همراه بلوک قونقری، از نظر اداری و انتظامی تابع آباده گردید (ساکما، ۱۳۲۷ق. ۲۹۳/۴۰۴۲۵؛ ساکما، ۱۳۰۱.

۱. action

۲۹۳/۷۳۵۴۳). به‌طوری که امور اقتصادی این دو بلوک نیز مشترک (شکل۵) و در اواخر قاجار مالیات سالانه آنان، حدود ۱۷۵۸۸تومان بود (دفترچه مالیات، ۱۳۰۴، برگه ۱، دمورینی، ۱۳۷۵، ص. ۱۰۱).

بسترهای ساختاری کنش نخبگان بواناتی در دوره قاجاریه

کنش‌های انسانی در چارچوب مجموعه‌ای از شرایط محیطی و ساختاری صورت می‌پذیرند که این ساختارها، دامنه فرصت‌ها، محدودیت‌ها و شیوه‌های عمل کنشگران را تحت تأثیر قرار می‌دهند. کنش بواناتیان نیز متأثر از مجموعه‌ای از ویژگی‌های پایدار و درهم‌تنیده جغرافیایی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بود. این ویژگی‌ها، بر نحوه شکل‌گیری روابط، توزیع منابع، و جایگاه آنان اثر گذاشتند. بر این اساس، در این بخش چهار مؤلفه، جغرافیایی-اقتصادی، ارتباطی-گذرگاهی، ایلی-محلی و ساخت سیاسی، از مهم‌ترین عناصر ساختاری مؤثر بر فضای کنش نخبگان بواناتی، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ساختار جغرافیایی-اقتصادی

منابع دوره قاجاریه، بوانات را از نظر جغرافیای طبیعی دارای آب‌وهوای سرد، آب فراوان، ارتفاعات زیاد، و محصولات متنوع توصیف کرده‌اند (عین‌السلطنه، بی‌تا، ج۲، ص.۱۴۲۶؛ حسینی فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، صص. ۱۵۹۴،۱۵۹۲،۱۲۶۷). تنوع طبیعی ذکر شده، به گفته سرپرسی سایکس انگلیسی (۱۸۶۷-۱۹۴۵م)، در مقابل مناطق کویری همجوار، باعث «فرح فوق‌العاده‌ای در انسان» بود (سایکس، ۱۳۳۶، ص. ۱۱۰). امری، که بوانات را از گذشته، به بستری مساعد برای رشد و شکوفایی فعالیت‌های ادبی و پرورش شاعران تبدیل‌کرده بود (جمالی یزدی، ۱۳۸۶، ص. ۵؛ نهاوندی، ۱۹۳۱، ج ۳، صص. ۱۴۱۵، ۱۱۳۱-۱۱۳۲). در عصر قاجاریه نیز، تجربه زندگی در این محیط و بستر طبیعی، نگرش هنری بسیاری از بواناتیان را تقویت نمود. همچنین به واسطه این جغرافیا، بوانات مورد توجه بسیاری از مالکان غیر بومی قرارداشت. از این‌رو بخشی از کنش‌های بواناتیان، در حوزه مناسبات مالکیت شکل گرفت. مالکان غیربومی، حتی در مواردی فرمان مستقیم شاه را داشتند (ساکما، ۶۴۱/ ۲۳۲). خاندان قوام‌الملک، از نسل حاج ابراهیم‌خان کلانتر (متوفی، ۱۲۱۵ق) صدراعظم مقتول اوایل قاجاریه، از مهم‌ترین و متنفذترین مالکان بوانات، (شکل ۶) و دیگر مالکان غیربومی نیز، غالباً شیرازی بودند (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، صص. ۵۸۵، ۱۹۹-۱۹۸؛ ساکما، ۱۲۲۴ق. ۹۹۹/۴۸۸۲۷؛ ساکما، ۱۲۴۰ق. ۱۲۴۷ق. ۱۲۵۴ق. ۹۹۹/۴۸۶۶۲). مالکیت برخی از این افراد بر کنش فرهنگی بواناتیان مؤثر بود. چنانچه وقف مزایجان بوانات، از سوی آقاباباخان، فراش‌باشی و لله‌باشی، حسین‌علی‌میرزا فرمانفرما (حک: ۱۲۱۴-۱۲۵۰ق) حکمران فارس، در سال ۱۲۴۰ق، جهت امورات مدرسه آقاباباخان شیراز، بواناتیانی چون محمدحسین استخر (۱۳۴۸-۱۲۶۷ش) را به تحصیل در آن ترغیب‌کرد (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، صص. ۱۲۲۲-۱۲۲۳، رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۲۵۸). در ساختار جامعه محلی بوانات نیز، یکی از پایه‌های قدرت اقشار فرادست، مالکیت زمین بود (ساکما، ۱۳۳۱-۱۳۵۰ق. ۹۹۹/۴۸۶۹۶؛ ساکما، ۱۲۸۴ق. ۴۸۷۱۸/ ۹۹۹). در سطوح میانی هرم اقتصادی این منطقه، نخبگان فرهنگی هم، امکان تخصیص بخشی از منابع اقتصادی خود، به امور تحصیلی و دانش‌اندوزی را یافتند. چنانکه دو چهره برجسته بواناتی، محمدباقر بواناتی (متوفی، ۱۳۱۰ق) و محمدباقر هوشیار (۱۲۸۳-۱۳۳۶ش) خاستگاه دهقانی داشتند. به‌واسطه این بنیان اقتصادی، محمدباقر بواناتی، بخش اعظم ثروت خود را صرف امور فرهنگی کرد (براون، ۱۳۸۱، ص.۳۶؛ افشار، ۱۳۴۴، ص.۳؛ آشوری، ۲۰۰۴، صص. ۵۸۲-۵۸۳). در طول دوره قاجاریه، نخبگان بواناتی، به دلیل کمبود امکانات و فرصت‌های رشد، به مراکز مهم سیاسی و فرهنگی مهاجرت کردند و در آن محیطها تأثیرگذار شدند. چنانکه در دوره ناصری، محمدباقر بواناتی، با سه خاستگاه روستایی بوانات-منج، شیدان، مزایجان- «زاده منجم» و «باب ز شیدان» و «مام ز مزیجان»، با اقامت در انگلیس، به این نکته اشاره دارد که «نسبتم ارچه از دهات بواناتست» ولی «لندن زیر فنم ذلول [ذلیل] گر آمد» (بواناتی، ۱۳۹۰، ص. ۸۹؛ شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۴۷۵). در سطوح پایین هرم اقتصادی نیز، مردمان عادی، هرچند مشاغل مختلف داشتند. از جمله در ساخت قاشق بواناتی، و معماری، دارای مهارت بودند (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، صص. ۱۲۶۶؛ فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص. ۸۱۲) با این‌حال بیشتر آنان «رعیت‌پیشه»، و از طریق کشاورزی، و بهره‌برداری از زمین، امرار معاش می‌کردند (خورموجی، ۱۳۸۰، ص. ۸۵).

ساختار ارتباطی- گذرگاهی

در دوره قاجاریه، بوانات از مشرق، به شهربابک کرمان، هرات و مروست یزد، از شمال، به کویر ابرقوه، از مغرب، به آباده‌طشک و سرچاهان، و از جنوب، به قونقری محدودبود (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص. ۱۲۶۷). این منطقه، همچون گذشته، به عنوان یکی از

راه‌های ارتباطی، در ابتدای قدرت‌گیری قاجارها، و همچنین نزاع‌های داخلی آنان مورد استفاده قرار گرفت (خورموجی، ۱۳۸۰، صص. ۴۹۰– ۴۹۱؛ خاوری، ۱۳۸۰، ج ۱، ص. ۸۶). تجارت در این مسیرها برقرار بود، و تاجران بواناتی، از جمله پدر محمدباقر هوشیار، که تاجر فرش و تریاک بود. محصولات خود را از این طریق، به مناطق همجوار و حتی هندوستان صادر می‌کردند (وقایع‌اتفاقیه، ۱۳۶۲، ص. ۳۰۷؛ آشوری، ۲۰۰۴، صص. ۵۸۲–۵۸۳؛ حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۲۶۷). ظرفیت گذرگاهی همچنین، این منطقه را به محل توقف نظامیان و کاروان‌ها، جهت تأمین آذوقه و تدارکات تبدیل‌کرد. از همین روی حسینعلی‌میرزا فرمانفرما (حک: ۱۲۱۴–۱۲۵۰ق) مدتی در آن اقامت گزید (نامی‌اصفهانی، ۱۳۶۳، ص. ۳۰۱؛ هدایت، ۱۳۸۰، ج۹، ص. ۸۰۰۴). فرمانفرما، در همین سفر ۱۲۴۸ق، سیف‌الملوک میرزا، حاکم کرمان، و داماد رقیب سیاسی خود، عباس‌میرزا ولیعهد (۱۰۲۳– ۱۲۴۹ق) را، به علت نارضایتی کرمانیان به بوانات فرستاد (خاوری، ۱۳۸۰، ج ۲، ص. ۸۴۸). گذشته از کرمان، همسایگی بوانات، با یزد نیز، بر دامنه ارتباطات اقتصادی و فرهنگی آن افزود. به‌طوری که مالکان یزدی، دارای اراضی در این منطقه بودند و کاتبان بواناتی، از جمله علی‌نقی محمدآبادی، ساکن بزم بوانات، مقارن حکومت فتحعلی‌شاه، و محمدبواناتی، معاصر ناصرالدین شاه، در یزد به استنساخ کتاب پرداختند (ساکما، ۱۲۴۳ق. ۹۹۹/۴۸۸۳۲؛ عطار، ۱۲۴۵ق، برگه ۱۱۵؛ جیمز موریه، ۱۳۱۵ق، برگه ۲۰۷).

موقعیت گذرگاهی از نظر ساختاری دارای اثرات دوگانه بود که در کنش بواناتیان نیز نمودار شد. این ویژگی، با وجود مزایای آن، این منطقه را از گذشته، بارها صحنه تنش و درگیری‌کرد. در دوره قاجاریه نیز، فقدان امنیت آن را، سرپرسی سایکس، در سفر خود از کرمان به شیراز ذکر کرده است. به گفته او، در تمام نقاط بوانات، ذکر عملیات اشرار، نقل‌مجلس مردم، و همین امر عامل ناقص‌ماندن تحقیقات او، در این منطقه شد (سایکس، ۱۳۳۶، صص. ۱۱۰– ۱۱۱). این موضوع بر کنش دفاعی بواناتیان نیز تأثیر داشت. چنانکه به گفته خورموجی، بواناتیان «قلیلی اهل سلاح» بودند (خورموجی، ۱۳۸۰، ص. ۸۵). شکل دیگر این تأثیرات، فراوانی تعداد قلعه‌های دفاعی در بوانات است (شکل۷). نمونه‌ای از کارکرد قلعه‌های بوانات، در حوادث سیاسی قاجاریه، و کنش مقاومتی بواناتیان را، رضاقلی میرزا نایب‌الایاله (۱۲۱۰–۱۲۷۹ق) در پایان حکومت فتحعلی‌شاه، از طریق مشاهدات برادر خود، شاهرخ میرزا، شرح داده است. به گفته او مهاجمان اطراف قلعه بزم، (شکل۸) را گرفته «عرصه..[بر] قلعه‌گیان تلخ کرده»، که با مقاومت بواناتیان، و نیروهای کمکی والی، مهاجمان سرکوب شدند (رضاقلی‌میرزا، ۱۳۴۶، صص. ۵۳–۵۴). با این‌حال این قلعه، مجدداً در سال ۱۲۹۲ق نیز، مورد تهاجم قرار گرفت که این‌بار، آن را «بکلی چاپیده‌اند. ... خلق آن .. هم فرار نموده‌اند ..[و] بالفعل ویران» شد (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، ص. ۴۱). وضعیتی که از تداوم و تشدید ناامنی در فضای پیرامونی آن حکایت دارد.

ساختار ایلی-محلی

وجود مراتع فصلی و ییلاقات، بوانات را، به یکی از مکان‌های مهم عشایری تبدیل‌کرده بود. اعراب، و طوایف ترک، بهارلو و نفر، در فصل ییلاق در این ناحیه مستقر بودند. طایفه خلج نیز، مدت‌ها قسمتی از بوانات را در اختیار داشتند (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، صص. ۱۲۶۷،۱۴۲۴؛ خورموجی، ۱۳۸۰، صص ۱۱۰–۱۱۱؛ رضاقلی‌میرزا، ۱۳۴۶، ص ۴۹). حضور فصلی ایلات کارکردی دوگانه داشت. از سویی، باعث افزایش مبادلات اقتصادی، و از سویی دیگر، سبب خسارت به دهقانان آبادی‌نشین می‌شد. گذشته از این، بخشی از تحرکات ایلات، ماهیتی چپاولگرانه و غارتگرانه داشت. عرب‌ها، به واسطه تنگناهای اقتصادی، به راهزنی و خسارت به روستاها و مسافران پرداختند. بهارلوها نیز، اکثر اوقات، مسافران جاده‌های کرمان و یزد را غارت‌کردند (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، صص. ۳۴۳، ۴۱، ۳۰، ۴۳۷؛ خورموجی، ۱۳۸۰، صص. ۱۱۰–۱۱۱؛ دمورینی، ۱۳۷۵، صص. ۲۳، ۳۵). از این‌رو قسمتی از کنش‌های بواناتیان، در چارچوب مواجه با ایلات شکل‌گرفت. در همین زمینه، بخشی از سیاست حاکمان و ماموران محلی بوانات نیز، مبتنی بر برخورد نظامی با ایلات بود. از جمله به دستور نظام‌السلطنه، اعراب مهاجم و شورشی در بوانات را سرکوب‌کردند (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، ص. ۴۳۶). تحرکات ایلی، در دوره‌های تضعیف اقتدار سیاسی حکومت مرکزی افزایش می‌یافت. به‌طوری‌که بعد از مرگ فتحعلی‌شاه، حکمران فارس، بعد از اطلاع بر «فساد طوایف اتراک» در بوانات، والی را با دوهزار سوار مأمور به «سیاست» آنان کرد (رضاقلی‌میرزا، ۱۳۴۶، ص. ۵۳). در اواسط دوره قاجاریه، با گسترش تدریجی نفوذ خاندان قوام، در ایلات فارس، اتحادیه ایلی، خمسه، به رهبری این خاندان ایجاد شد (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، صص. ۹۷۶، ۱۵۷۶). بوانات، ییلاق ایلات خمسه، اغلب مورد غارت آنان بود و بواسطه این صدمات از آبادی آن کاسته‌شد (عین‌السلطنه، بی‌تا، ج ۲، صص ۱۴۲۶؛ نیرشیرازی، ۱۳۸۳، ص. ۱۳۸). در همین راستا، نزاع‌های ایلی نیز، همواره در نامساعد ساختن، بستر رشد و

فعالیت نخبگان فرهنگی بواناتی نقش داشتند (نهاوندی، ۱۹۳۱، ج۳، ص. ۱۴۱۴).

ساخت سیاسی

ساختار مدیریتی بوانات، در دوره قاجاریه، بر بنیان حکمرانان موقت، و متنفذان محلی قرارداشت. حاکمان، معمولاً از خاندان‌های بانفوذ سیاسی، یا ایلیاتی بودند. بوانات، بویژه از دوره میانی قاجاریه، تحت نفوذ خاندان قوام قرار گرفت (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸، ج ۲، صص. ۹۶۶-۹۶۷؛ وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، صص. ۱۳۶،۱۵۶، ۵۰۲). بسیاری از حاکمان بوانات، غیربومی بودند، و برخی تنها عنوان حاکم را در اختیار داشتند. بنابراین در عمل نفوذ حکومت، متکی به همکاری نخبگان، خوانین و کدخدایان بود (عین‌السلطنه، بی‌تا، ج۲، ص.۱۴۴۵؛ وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، ص. ۱۵۷). حکومت مرکزی، و حکمرانان فارس، بیشترین نظارت را بر امور مالیاتی داشتند. در مواردی ضابطان و حاکمان بوانات، حتی بعد از اتمام ماموریت تحت پیگیری قرار می‌گرفتند (ساکما، ۱۳۲۹ق. ۲۴۰/۹۰۱۰۴؛ ساکما، ۱۳۰۲ش. ۲۴۰/۷۹۰۶۳). بنابراین ضابطان، از هر ابزاری، برای وصول مبلغ بیشتر از بواناتیان استفاده کردند (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، ص. ۴۶). از این‌رو یکی از مهم‌ترین بسترها و زمینه‌های کنشگری بواناتیان، مقاومت در برابر سیاست‌های مالیاتی بود. اعتراضات جمعی بواناتیان، در قالب، ارسال شکایت، و بست‌نشینی، در مسجد نو شیراز انجام‌گرفت (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، ص. ۶۷۶). کنش‌های اعتراضی آنان، علاوه بر مسائل اقتصادی، سیاست‌های مدیریتی حاکمان و ضابطان را نیز شامل شد که بخشی از آن با موفقیت همراه بود (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲، صص. ۲۷، ۳۱۴، ۶۴-۶۵). وضعیت و ساخت سیاسی، حکومت قاجاریه، بر کنش نخبگان بواناتی تاثیرگذار بود. از جمله محمدباقر بواناتی، منتقد سیاست داخلی، و بر ضد استبداد سخن گفت. او، به‌واسطه ارتباطات نزدیک با سیدجمال‌الدین اسدآبادی (۱۲۵۴-۱۳۱۴ق) به دستور ناصرالدین‌شاه (حک: ۱۲۶۴-۱۳۱۳ق) زندانی، و تنها با وساطت امین‌السلطان (۱۲۷۴- ۱۳۲۵ق) آزاد شد (حاجی‌پیرزاده، ۱۳۴۲، ص. ۲۱۵؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، صص. ۴۱۶-۴۱۴). بواناتی، در کنشگری خود، شعر، را بستر نقد سیاسی قرار داد تا جایی که ادوارد بروان انگلیسی، او را نخستین شاعر سیاسی، در عصر جدید ایران دانسته‌است (براون، ۱۳۸۱، صص. ۳۶-۳۷؛ افشار، ۱۳۴۴، ص. ۲۲). او همچنین، در سیاست خارجی، به تعارض منافع قدرت‌های بزرگ، و گرفتاری ایران در بازی «شیر[انگلیس]جنوب» و «خرس[روسیه] شمال» اشاره دارد. اگرچه، حجم توصیفات ضدروسی او بیشتر است. به‌طوری که، با شرح سیاست‌های تجاوزکارانه روسیه، به نکوهش وابستگی نخبگان ایرانی به آنان پرداخت (بواناتی، ۱۳۹۰، صص. ۸۴، ۸۶).

جدول ۱. فهرست حاکمان و ضابطان بوانات دوره قاجاریه، تهیه شده براساس منابع از جمله: فارسنامه ناصری، وقایع اتفاقیه و اسناد

ردیف	حاکمان یا ضابطان	سال به هجری	حکمران فارس	پادشاه
۱	ابوعلی‌بواناتی	۱۲۷۰-۱۲۰۰		آقامحمدخان، فتحعلی‌شاه
۲	باباخان‌بواناتی	۱۲۷۰-۱۲۰۰		فتحعلی‌شاه، محمدشاه، ناصرالدین‌شاه
۳	قاسم‌خان‌خلج	۱۲۷۰-۱۲۰۰		فتحعلی‌شاه، محمدشاه، ناصرالدین‌شاه
۴	عباس‌قلی‌خان	۱۲۹۲	مشیرالملک‌وزیر	ناصرالدین‌شاه
۵	محمدحسن‌بیک	۱۲۹۳	فرمانفرما	ناصرالدین‌شاه
۶	میرزاسیدباقر	۱۲۹۳	معتمدالدوله	ناصرالدین‌شاه
۷	نصرالله‌خان‌قشقایی	۱۲۹۳	معتمدالدوله	ناصرالدین‌شاه
۸	میرزاسیدباقر	۱۲۹۴	معتمدالدوله	ناصرالدین‌شاه
۹	میرزاحسین‌خان	۱۲۹۸	ظلل‌السلطان	ناصرالدین‌شاه
۱۰	میرزاحسین‌خان	۱۲۹۹	ظلل‌السلطان	ناصرالدین‌شاه
۱۱	نصرالله‌خان قشقایی	۱۳۰۵	ظلل‌السلطان	ناصرالدین‌شاه
۱۲	محمدحسن‌خان‌سرهنگ‌قشقایی	۱۳۰۵	معتمدالدوله	ناصرالدین‌شاه
۱۳	محمدحسن‌خان‌سرهنگ‌قشقایی	۱۳۰۶	معتمدالدوله	ناصرالدین‌شاه
۱۴	محمدحسن‌خان‌سرهنگ‌قشقایی	۱۳۰۷	معتمدالدوله	ناصرالدین‌شاه
۱۵	نصیرالملک	۱۳۱۳	معتمدالسلطنه	ناصرالدین‌شاه
۱۶	عین‌السلطنه	۱۳۱۶یا۱۳۱۷		مظفرالدین‌شاه
۱۷	سید مهدی‌قلی‌خان	؟۱۳۲۷		

کنش‌های فرهنگی نخبگان بواناتی

بوانات در دوره قاجاریه، ذهنیت نخبگان شاخصی را در عرصه فرهنگ شکل داد. قسمتی از کنش‌های فرهنگی بواناتیان در حوزه آموزش شکل گرفت. چنانکه محمدباقر بواناتی، در هر دو حوزه آموزش خصوصی و عمومی فعالیت داشت. ادوارد براون انگلیسی (۱۹۲۶-۱۸۶۲م)، احمدمدحت ترک (۱۸۴۴-۱۹۱۲م) ، حسن پیرنیا مشیرالدوله (۱۲۵۰-۱۳۱۴) و برادرش مؤتمن‌الملک (۱۲۵۳-۱۳۲۶ش) از شاگردان مشهور او بودند (بواناتی، ۱۳۹۰، ص. ۳۸؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، صص. ۴۱۵-۴۱۶). ملامحمدعلی فرخ بواناتی (متوفی، ۱۳۲۶ق) نیز معلم فرزندان اشراف، و محمدحسین استخر، در شیراز آموزگار بود (شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۳۳۱؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۲۵۸). اما چهره برجسته بواناتیان، در حوزه تعلیم و تربیت علمی، محمدباقر هوشیار، از پیش‌آهنگان در علم روان‌شناسی، و آموزش و پرورش مدرن در ایران بود. هوشیار، که در دوران گذار از قاجاریه، به پهلوی زیست برای نخستین‌بار در ایران، امکان اندازه‌گیری هوش، ترجمه و تطبیق تست‌های معروف بینه و سیمون با شرایط فرهنگی کودکان ایرانی و روش آسان یاد دادن کلمات به صورت تقسیم و بخش را انجام داد. مهم‌ترین تألیفات او در این حوزه، کتاب‌های فلسفه تعلیم و تربیت، و آموزش و پرورش عملی بودند (امداد، ۱۳۷۹، صص. ۵-۶؛ میرزامحمدی، سبحانی‌نژاد، سیادت‌نژاد، ۱۳۸۸، ص. ۸۲؛ آشوری، ۲۰۲۰). نخبگان بواناتی، در حوزه ادبیات نیز فعال بودند. در زمینه شعر، آنان با مضامین مختلف، عاشقانه، انتقادی، سیاسی، طنز، در قالب‌های متنوع شعری، قصیده و غزل، طبع‌آزمایی کردند. بیشتر این چهره‌های فرهنگی، دارای هنرهای چندوجهی بودند؛ چنانکه در کنار هنر شعری، فرخ بواناتی، در خط نستعلیق، نسخ و مجسمه‌سازی، و مفتون(متوفی،۱۲۴۰ق)، در خط نستعلیق مهارت داشتند (هدایت، ۱۳۸۱، ج۲، ص. ۱۴۸۸؛ شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، صص. ۳۳۱-۳۴۰؛ فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ج۲، صص. ۹۱۶). میرزاعلی‌خان بواناتی، متخلص به صبورا نیز، به معماری و مرمت بنا، علاقمند بود. به‌طوری که در سال ۱۳۱۳ق، سرپرستی مرمت، ساختمان تکیه پیربناب، و بنای آرامگاه پدر حاکم سابق بوانات، نصرالله‌خان قشقایی، را برعهده گرفت (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ج۲، ص. ۸۱۲). در زمینه ترجمه هم، محمدحسین استخر، کتاب، مظاهر محمدی، اثر توفیق حکیم (۱۸۹۸-۱۹۸۷م) نویسنده مصری، را از عربی ترجمه کرد. هوشیار نیز، با ترجمه کتاب‌های متعدد، فلسفی، ادبی و تاریخی از زبان آلمانی، چون، «اراده معطوف به قدرت»، نیچه (۱۸۴۴-۱۹۰۰م)، «سال‌های تصمیم»، اثر اسوالد اشپنگلر (۱۹۳۶-۱۸۸۰م) مورخ آلمانی، «اگمنت» نمایشنامه تاریخی، گوته (۱۸۳۲-۱۷۴۹م) و همچنین ابداع برابر نهاده‌هایی، چون واژه‌های، ابرمرد، روان‌شناسی[1]، و پسوندهای فارسی، گرا و گرایی، به‌جای ایسم[2] و ایست[3] خود را مطرح ساخت (رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص.۲۶۰؛ اتحاد، ۱۳۷۸، ج۵، ص. ۴۳۷ ؛ اقبال‌لاهوری، ۱۳۵۷، ص.۵؛ آشوری، ۲۰۲۰).

در حوزه دین‌پژوهی، محمدباقر بواناتی، کتابی در ترتیب نزول سوره‌های قرآن نوشت (بواناتی، بی‌تا، برگه ۶). دانش بواناتی، در زمینه کتب دینی، تا اندازه‌ای بود که «موسویان مطالب غامضه تورات» و مسیحیان در حل مشکلات انجیل «التجاء» به او بردند (شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۴۷۲). محمدحسین استخر نیز، به تألیف کتاب‌هایی در زمینه روابط ایران و عرب، فرهنگ اسلام، تاریخ تصوف پرداخت (رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۲۶۱). عرصه دیگر فعالیت بواناتیان، پیوند با سرمایه‌های عرفانی، در شکل سلوکی و خانقاهی بود. چنانکه فرخ بواناتی، سلوکی عارفانه داشت (شعاع‌شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۳۳۱). اما چهره برجسته، ریاضت‌کشیده بواناتی، صبورا، با نام طریقتی انواری، عضو طریقت ذهبیه بود (داور، ۱۳۷۱، صص. ۳۴۸-۳۴۹؛ فرصت‌الدوله شیرازی، ۱۳۷۵، ص. ۲۱۵). فعالیت‌های فرهنگی بواناتیان، در حوزه کتابت و استنساخ نیز، از ابتدای دوره قاجاریه، و حداقل تا پایان دوره ناصرالدین‌شاه استمرار داشت (جدول۲). کاتبان بواناتی، دارای مهرها و نشان‌های مخصوص به خود بودند (شکل ۹و۱۰) و کتاب‌های مورد استنتاخ آنها، طیف متنوع و گسترده‌ای، از موضوعات، مذهبی، ادبی، فقهی، فلسفی و آموزشی را دربر گرفته بود (جدول۲). کنش بواناتیان، در عرصه مطبوعات و روزنامه‌نگاری نیز، از نیمه دوم حکومت قاجاریه، تا پایان آن ادامه داشت. چنانکه محمدباقر بواناتی، در دوره ناصرالدین‌شاه، در ترویج اسلام، روزنامه‌ای به زبان انگلیسی در لندن انتشار داد (حاجی پیرزاده، ۱۳۴۲، ص. ۲۱۰). در سال ۱۳۲۷ق، مقارن سال‌های مشروطه نیز، جواد بواناتی، به انتشار روزنامه، آفاق، اقدام کرد (حکمت، ۱۳۸۴، ص. ۴۰؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۸، ج۲، صص. ۱۴۲). بعد از مشروطه نیز محمدحسین استخر، با دریافت امتیاز روزنامه سیاسی، اجتماعی و ادبی، استخر، در سال

۱. Psychology

۲. ism

۳. ist

(۱۳۳۶ق/۱۲۹۷ش) به این عرصه قدم گذاشت. تداوم روزنامه‌نگاری استخر قابل توجه است. از مشروطه تا پهلوی، به ندرت افرادی چنین پیوستگی کاری داشته‌اند. روزنامه، استخر، تا تاریخ ۱۳۳۷ش به مدت چهل‌سال برقرار بود (رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، صص. ۲۵۹-۲۵۸). بدین‌ترتیب روزنامه‌نگاری بواناتیان، به صورت زنجیره‌ای از روزنامه‌نگاری شخصی، محمدباقر بواناتی، به روزنامه‌نگاری حرفه‌ای، جوادبواناتی، منتهی شد و نهایتاً در روزنامه‌نگاری، محمدحسین استخر، به اوج رسید. اهمیت استمرار کنش فرهنگی بواناتیان، در هر دو عرصه حفظ میراث مکتوب، و مشارکت در عرصه مطبوعات، آن است که، این حوزه‌ها از مهم‌ترین مجاری شکل‌گیری و گردش افکار در این دوره بودند.

ردیف	نام کاتب	سال کتابت قمری	نمونه کتاب	پادشاه
۱	ابوطالب ابوعلی بواناتی سوریانی	۱۲۲۵	الفوائدالسنّیة	فتحعلی‌شاه
	محمدباقر بن علی‌اکبر البواناتی السوریه‌ای[سوریانی]	۱۲۲۹	البهجةالمرضیة فی‌شرح‌الالفیة	فتحعلی‌شاه
۲	علی نقی محمدآبادی(ساکن بزم)	۱۲۴۵	منطق‌الطیر	فتحعلی‌شاه
۳	محمد اسماعیل مزیجانی بواناتی	۱۲۴۸	الشافیة فی‌الصرف، القصاری	فتحعلی‌شاه
۴	محمدحسن بن کاظم آباده‌ای بواناتی	۱۲۵۲ و ۱۲۵۱	سؤال‌وجواب شفتی، مفتاح‌الفلاح	محمدشاه
۵	محمدحسین بواناتی فرزند میرزاحسن	۱۲۵۹	الحکمت‌العرشیة ملاصدرا	محمدشاه
	محمدعلی بن محمدجعفر بواناتی	۱۲۶۲	معالم‌الاصول	محمدشاه
۶	جواد بواناتی	۱۲۶۳	الدماء الثلاثة، انیس الموحدین و جلیس المجردین. نجاة العباد فی یوم المعاد، الزکاة والخمس	محمدشاه
	میرزاحسین‌بن‌میرزاحسن بواناتی	۱۲۶۶	شرح تجرید الاعتقاد	ناصرالدین‌شاه
	محمدرفیع‌بن‌عبدالله بواناتی	۱۲۸۳	اقبال‌الاعمال	ناصرالدین‌شاه
۷	محمدحسن بن محمدجعفر بواناتی	۱۲۹۶	اللمعة الدمشقیة فی فقه الامامیة	ناصرالدین‌شاه
	محمدعلی شریف بواناتی	۱۲۹۹	اکسیر العارفین فی معرفة طریقة الحق والیقین	ناصرالدین‌شاه
۸	محمد بواناتی	۱۳۱۵	حاجی بابای اصفهانی	ناصرالدین‌شاه

جدول شماره ۲: .تداوم کنش‌های فرهنگی بواناتیان در حوزه کتابت و استنساخ در دوره قاجاریه، تهیه شده براساس:(شفتی بیدآبادی،۱۲۵۲ق، برگه ۲۳۲؛ شهید ثانی، ۱۲۹۶ق، برگه ۳۳۵؛ صدرالدین شیرازی، ۱۲۵۹ق، برگه ۴۸؛ قزوینی، ۱۲۲۵ق، برگه ۲۸۴؛ سیوطی، ۱۲۲۹ق، برگه ۹۹؛ نراقی، ۱۲۶۳ق، برگه ۵۸؛ ملاصدرا، ۱۲۹۹ق، برگه ۳۱؛ ابن طاوس، ۱۲۸۳ق، برگه ۳۶۴؛ حسینی همدانی، ۱۲۶۳ق، برگه ۸۲؛ آقا جمال خوانساری، ۱۲۵۱ق، برگه ۱۰۶؛ عاملی، ۱۲۶۲ق، برگه ۱۰۴؛ لاهیجی، ۱۲۶۶، برگه ۲۲۵؛ نجفی، ۱۲۶۳، برگه ۳۷؛ صاحب جواهر، ۱۲۶۳ق، برگه ۲۱؛ عطار، ۱۲۴۵ق، برگه ۱۱۵؛ جیمز موریه، ۱۳۱۵ق، برگه ۲۰۷؛ ابن حاجب، ۱۲۴۸ق، برگه ۵۱؛ خجندی، ۱۲۴۸ق، برگه ۵۹).

زمینه‌ها و عوامل گرایش به کنش‌های فرهنگی

نخستین زمینه گرایش بواناتیان، به مباحث فرهنگی، تعلق آنان به خاندان‌های فرهنگی بود. چنانکه پدر، محمدباقر هوشیار، بازرگانی شاعر، از نوادگان خاندان مشهور ادبی، وصال شیرازی بود. همچنین اجداد، صبورا، اهل علم بودند (داور، ۱۳۷۱، صص. ۳۴۸-۳۴۹؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۲۵۸؛ اتحاد، ۱۳۷۸، ج۵، ص.۴۳۳). پیشینه خانوادگی، در علایق شغلی بواناتیان نیز بروز یافت. به‌طوری که دختر محمدباقر بواناتی، همچون پدر، در لندن به تدریس پرداخت (حاجی پیرزاده، ۱۳۴۲، ص. ۲۱۱). محمدحسین بواناتی، و میرزاحسین بواناتی، فرزندان میرزاحسن بواناتی نیز، در حرفه اجدادی به کتابت پرداختند (صدرالدین شیرازی، ۱۲۵۹ق، برگه ۴۸؛ لاهیجی، ۱۲۶۶، برگه ۲۲۵). به همین ترتیب، گرایش بواناتیان، به حوزه کتابت و استنساخ، ریشه در تاریخ این منطقه، و تعلق آنان به شبکه‌ای خاندانی از کاتبان، حداقل از دوره صفویه داشت (حلی، ۱۰۸۵ق، برگه ۲۴۰؛ صدرالدین شیرازی،۱۱۲۸ق، برگه ۱۹۷). آنان البته کاتب صرف نبودند. به‌طوری که ملامحمد اسماعیل مزیجانی، گذشته از پیشوند اسمی، ملا، خود را «اقل‌الطلبه»، معرفی‌کرده است (ابن حاجب، ۱۲۴۸ق، برگه ۲، ۵۱).

متأثر از زمینه‌های خانوادگی، ویژگی‌های شخصیتی بواناتیان نیز، به نوع فعالیت فرهنگی آنان شکل داد. از جمله در زمینه فعالیت‌های تربیتی و آموزشی، شعاع‌الملک شیرازی مناعت طبع، فرخ بواناتی را، که برای «اخذ دو نان نزد دونان[آدم‌های پست] آبرو به خاک نریزد» و تاب‌آوری او را، که «از روی آتش‌خویی و بادپیمایی با کسی نستیزد» ذکر کرده است (شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۳۳۱). محمدباقر بواناتی نیز، به گفته براون، نسبت به امور دنیوی کاملاً بی‌تفاوت بود و بیشتر منابع، قدرت بیان و سخن‌وری او را ذکر کرده‌اند (براون، ۱۳۸۱، ص. ۳۶؛ افشار، ۱۳۴۴، ص. ۲۳). در مورد هوشیار نیز، تحت تأثیر شخصیت او، نسلی از دانشجویان، از بزرگان علمی و فرهنگی ایران شدند (امداد، ۱۳۷۹، ص. ۵؛ اتحاد، ۱۳۷۸، ج۵، ص. ۴۳۷؛ آشوری، ۲۰۲۰). تلفیق مؤلفه‌های شخصیتی بواناتیان، و بسترهای محیطی، به دستاوردهای مهمی انجامید. روحیه کنجکاو آنان، در یادگیری زبان خارجی، و گسترش دایره مهاجرت، و تجربه محیط‌های خارج از ایران – عتبات عالیات، عثمانی، لبنان، هند، انگلیس، فرانسه و آلمان – بن‌مایه‌ای برای آثارشان شد. در همین زمینه محمدباقر بواناتی، با تحصیل چند زبان، به انگلیسی، عبرانی، عربی و فرانسه مسلط شد. تا جایی که مشارکتی فعال در نوشتن و ویرایش، فرهنگ انگلیسی ولاستون[۱] در سال ۱۸۸۹م داشت (براون، ۱۳۸۱، ص. ۳۶؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۴۱۷). تبلور آشکار تأثیرات محیطی، بر شخصیت بواناتیان، در جستجوگری فکری محمدباقر بواناتی نمایان است. محمدباقر« فیلسوف بوانانی» (براون، ۱۳۸۱، ص. ۳۸) سیری از دگرگونی‌های اندیشه‌ای را تجربه کرد. به‌طوری که به صوفی‌گری، مسیحیت، یهودیت و حتی بی‌دینی گرایش یافت که میرزا باقرکافر نام گرفت. در ادامه مذهب مخصوصی ابداع کرد و آن را اسلام و مسیحیت نام نهاد. نهایتاً اسلام آورده و به ترویج آن پرداخت (براون، ۱۳۸۱، ص ۳۶؛ حاجی پیرزاده، ۱۳۴۲، ص. ۲۰۸). در زمینه عرفان نیز این موضوع مصداق داشت. چنانکه فرخ با سلوکی فردی «در صحبتش سخن از گل و مل کمتر»، زیرا «نظرش به جایی دیگر» بود (شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۳۳۱). صبورا نیز «عاشق و رند و مست و حیران» بود (داور، ۱۳۷۱، ص.۳۴۸). محیط صوفیانه شیراز در دوره قاجاریه، بر گرایش آنان، به طریقت‌های عرفانی تأثیرگذار شد. چنانچه با مرکزیت یافتن سلسله صوفی ذهبیه در شیراز، که مقام قطب آن، در اختیار سه نسل خاندان سادات شریفی حسینی قرار داشت. به همراه شیعی بودن این طریقت، منجر به جذب صبورا در آن شد (برای آگاهی بیشتر از ذهبیه بنگرید به: خاوری، ۱۳۶۲، ص ۳۵۰). فعالیت صبورا در ذهبیه، با توجه به زنده بودن او، در زمان تألیف کتاب آثارالعجم در سال ۱۳۱۳ق، همزمان با قطبیت جلال‌الدین مجدالاشراف (۱۲۴۳–۱۳۳۱ق) بود (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ج۲، ص. ۸۱۲).

بواناتیان به شدت متأثر از فرهنگ شیعی بودند. از این‌رو سنن و شعائر مذهبی در شکل‌دهی و تقویت گرایش‌های آنان حائز اهمیت است. نشانه این اعتقادات در زنگ نخل وقفی امام‌حسین(ع)، مسجد جامع مزایجان، از جانب «محمدسعید ابن میرزا کاظم مرنجانی بوناتی» در «شوال ۱۱۷۵ق» بارز، که «طمع‌کننده» در آن را هشدار به گرفتاری به «لعن خدا و نفرین رسول»(ص) داده است (شکل۸). این سنت در زمینه‌های دیگر هم رایج بود. به‌طوری که عواید و منافع املاک موقوفی و بستان چهارباغ مزایجان (شکل ۵)، بعد از پرداخت «وجه» فقرا، «رد مظالم»، «نفقه»، لباس علوم دینی در عتبات، و «خیرات و مبرات» واقف، جهت روضه‌خوانی و عزاداری امام‌حسین(ع) استفاده شدند (ساکما، بی‌تا، ۹۹۹/۵۰۲۳۳). به تبع همین فرهنگ، شاعران بواناتی به ستایش اهل بیت(ع) پرداختند. به‌طوری که فرخ بواناتی، منظومه‌ای در معجزات ائمه اطهار(ع)، و قصایدی در مدح حضرت علی(ع) سرود. از نظر او «عملی که افضل‌الاعمال است ... مهر محمد و علی و آل است» (شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۳۳۱). در همین راستا گروهی از بواناتیان نیز، اشتغال به امور فرهنگی را، در راستای وظایف دینی دیدند. از جمله کاتبانی چون محمداسماعیل مزیجانی بواناتی، و محمدعلی شریف بواناتی، خود را «تراب قدم المومنین» (خجندی، ۱۲۴۸ق، برگه ۵۹) و «الافقر الخاطی» معرفی کردند (ملاصدرا، ۱۲۹۹ق، برگه ۳۱). از دیگر زمینه‌های انگیزشی بواناتیان، ورود ابزار و اندیشه‌های جدید، در دوره قاجاریه، و ایجاد فرصت‌های تازه بود. در چنین شرایطی، توانایی‌های کسب‌شده آنان، در محیط‌های سنتی، با تغییر و تحولاتی در ساحت جدید به کار گرفته شدند. به‌طوری که هر سه چهره فرهنگی بوانات در عرصه روزنامه‌نگاری–محمدباقر بواناتی، جواد بواناتی، محمدحسین استخر– دارای تحصیلات مذهبی بودند و از این ابزار مدرن، در راستای گرایش‌های فکری خود استفاده کردند. چنانکه جواد بواناتی، که به گفته نیر شیرازی (۱۲۶۹–۱۳۴۹ش)، از طبقه علما بود (نیری شیرازی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۲). با قرار دادن آیه «سنریهم آیاتنا فی‌الافاق و فی‌انفسهم» در صفحه اول روزنامه خود، به زبان مذهبی جامعه، سعی در دعوت به

۱. Wollaston

کنشگری و تفکر داشت (حکمت، ۱۳۸۴، ص. ۴۰). امری که در کنش دینی محمدباقر بواناتی، متأثر از اندیشه انتقادی رایج این دوره نسبت به دین، صورتی دیگری یافت. رویکرد او با اسلام فقاهتی متفاوت بود. چنانچه قرآن را به اجتهاد خود تفسیرکرد. در همین زمینه حاجی پیرزاده (۱۲۵۱-۱۳۲۱ق) عدم تشرع بواناتی را خاطرنشان کرده، و ضمن غنیمت شمردن وجودش در خارج، امید به حضور عالم متشرعی برای تکمیل کار او داشت (حاجی پیرزاده، ۱۳۴۲، ص. ۲۱۴؛ ۴۱۵). نگاه انتقادی به دین، حاملان و وابستگان امر دینی را هم شامل می‌شد. موضوعی که در لحن طعنه‌آمیز فرصت‌الدوله، جهت تمایز ملامحمدعلی فرخ بواناتی از روحانیان، نمایانگر است (فرصت‌الدوله شیرازی، ۱۳۷۵، ص. ۲۵۶). تحت تأثیر افکار روشنفکرانه، محمدباقر بواناتی مخالف سرسخت تبعیض آموزشی بود. از همین روی کودکانی را از طبقات مختلف و ادیان متفاوت، به صورت رایگان در مکتب‌خانه خود، در تهران آموزش داد (رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۴۱۶). در همین مورد، حتی فرزند نصرالله‌خان مشیرالدوله (۱۲۳۹-۱۳۲۵ق) را به علت امتناع از نشستن در کنار «بچه یهودی بسیار چرکین و ژولیده» اخراج کرد (رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۴۱۶). کنش‌های متجددانه و اعتراضی محمدباقر بواناتی، با وجود مرگ او، در بین سال‌های ۱۳۰۹ تا۱۳۱۰ق، به‌طور غیرمستقیم پیش‌درآمدی بر مشروطیت فارس بود (شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص. ۴۷۲؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۴۱۷). دیگر بواناتیان نیز در کوران انقلاب مشروطه حضوری فعال داشتند. از جمله جواد بواناتی، از پیشگامان مشروطه در فارس، به انتقادات شدید علیه مخالفان مشروطه پرداخت. روزنامه، آفاق، او مورد توجه مشروطه‌خواهان، و در مراکز مشروطه‌خواهی شیراز چون انجمن اسلامی توزیع شدند (حکمت، ۱۳۸۴، ص. ۴۰). محمدحسین استخر نیز، با سابقه تحصیلات مذهبی در مدرسه علمیه باباخان و تحت تأثیر اندیشه‌های سید جمال‌الدین اسدآبادی، طالبوف (۱۲۵۰-۱۳۲۸ق)، میرزاملکم خان (۱۳۲۶-۱۲۴۹ق)، میرزا آقاخان‌کرمانی (۱۲۷۰-۱۳۱۴ق) از کنشگران تأثیرگذار فارس شد (استخر، ۱۳۸۸، صص. ۲، ۳۸-۳۹، ۸۵). او در مشروطه از آزادی‌خواهان مخالف استبداد، موافق حکومت ملی و از اعضای، حزب دمکرات شیراز بود. استخر، بعدها با پیشرفت در عرصه سیاسی، در دوره هیجدهم و نوزدهم مجلس شورای ملی از سوی مردم شیراز انتخاب‌گردید (استخر، ۱۳۸۸، ص. ۸۵؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۲۵۹).

تأثیرات محلی در کنش بواناتیان نیز درخور توجه است. از جمله مخالفت سخت جواد بواناتی، نسبت به خاندان قوام -با گرایشات ضد مشروطه- گذشته از هیجان مشروطه‌خواهی، ناشی از شناخت بواناتی، با توجه به پیشینه طولانی نفوذ قوام‌ها در منطقه بود (حکمت، ۱۳۸۴، ص. ۴۰). نمونه دیگر از این تأثیرات، به مراودات ملکی افراد منتسب به دولت‌های بیگانه، در این منطقه بازمی‌گشت. چنانکه وکیل‌الدوله‌های، دو دولت رقیب روسیه و انگلیس، در بوانات دارای اراضی بودند (ساکما، ۱۳۱۸ق، ۲۹۶/۱۶۷۸۱؛ ساکما، ۱۳۳۶ق، ۴۵۶۱۴/ ۹۹۹). دولت انگلیس در قیاس با نفوذ ضعیف روسیه، نفوذی بی‌حد و اندازه در جنوب ایران داشت. از همین روی آشنایی محمدباقر بواناتی، با زبان انگلیسی -که نحوه یادگیری آن در هاله‌ای از ابهام است - و اینکه بعدها با «بستگی» به دولت انگلیس و مترجمی کنسولگری این دولت در بوشهر «آسوده» بود بی‌ربط به حضور آنان نبود (دیوان‌بیگی شیرازی، ۱۳۶۶، ج۳، ص.۱۶۳۸). چنانکه در ادامه این ارتباطات، فرزندان خاندان نواب- وکیل‌الدوله‌های انگلیس- حسین قلی‌خان نواب (۱۲۸۵-۱۳۳۶ق) و عباس‌قلی خان نواب، از سیاست‌مداران مشهور اواخر عصر ناصری تا دوره پهلوی اول، از شاگردان بواناتی شدند (حسینی فسایی، ۱۳۷۸، ج۲، صص. ۱۱۱۴؛ افشار، ۱۳۴۴، ص. ۱۸). از دیگر زمینه‌های مؤثر، در گرایش بواناتی‌ها به کنش‌های فرهنگی، پیوند با مراکز قدرت دربار، و خاندان‌های متنفذ بود. از این‌رو کنش‌های آنان، به‌ویژه در قالب سرایش شعر، در چهارچوب مناسبات حمایتی و منزلتی، موجود در دوره قاجاریه، انجام گرفت. از جمله مفتون، در دربار فتحعلی‌شاه «مدحی گفتی و تحسینی شنفتی» (محمود میرزا، ۱۳۴۶، ج۲، صص. ۵۴۵-۵۴۶) و غزل را «به عرض عاکفان... خلافت» رساند (گروسی، ۱۳۷۶، ص. ۳۴۶). فرخ بواناتی نیز، ناصرالدین‌شاه، مظفرالدین‌شاه (حک: ۱۳۱۳-۱۳۲۴ق) و همچنین، حکمرانان فارس، رکن‌الدوله (۱۲۲۰-۲۸۰ش)، فرهادمیرزا معتمدالدوله و شعاع‌السلطنه (۱۲۵۹-۱۲۹۹ش) را مدح گفت (شعاع شیرازی، ۱۳۸۰، ص ۳۳۱-۳۴۰). ارتباط و پیوندهای فرهنگی با خاندان‌های متنفذ و افراد دارای نفوذ، نیز راهبرد آنان در کسب منزلت اجتماعی بود. به‌طوری که عضویت صبورا در طریقت ذهبیه، او را با خاندان متنفذ سادات شریفی حسینی، با سابقه چند قرنی (۱۳۸۳-۷۷۷ق) در مناصب گوناگون صدارت، وزارت، کلانتری، صاحب‌اختیاری، شیخ‌الاسلامی، قطب طریقت ذهبیه و تولیت شاهچراغ پیوند داد (خاوری، ۱۳۶۲، ص ۳۵۰، برای آگاهی بیشتر، بنگرید به: کشاورز، ۱۴۰۴، ص ۱۹۶). صبورا همچنین با شیخ مفید

داور (۱۲۵۰–۱۳۲۵ق) از خاندان امام‌جمعه، متصدیان منصب رسمی امامت جمعه شیراز –از قرن ۱۲ تا دوره پهلوی– رابطه داشت (داور، ۱۳۷۱، صص. ۳۴۸–۳۴۹). آشنایی داور، از اعضای برجسته خاندان امام‌جمعه، با صبورا نیز، به‌واسطه سلوک عرفانی بود. شاهچراغ، محل تدریس و امامت‌جماعت داور، که تولیت آن در اختیار خاندان سادات شریفی حسینی، به گمان محل تلاقی آنان بود (داور، ۱۳۷۱، ص. ۳۴۸–۳۴۹؛ فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ج۱، صص. ۴۱–۴۲).

گسترش پیوندهای اجتماعی و فرهنگی، همچنین باعث گرایش برخی از بواناتیان، به مباحث فکری فراملی شد. از جمله ارتباطات نزدیک محمدباقر بواناتی، با سیدجمال‌الدین اسدآبادی و محمد عبده (۱۳۲۳–۱۲۶۶ق)، او را در مدار جریان فکری اصلاح‌طلبی و بیداری جهان اسلام قرار داد. از همین روی بواناتی، رساله ترتیب نزول سوره‌های قرآن، را به منظور رفع اختلاف بین مسلمانان نگاشت (شکل ۱۱) و در همگامی با اسدآبادی، سرود «ای جمال‌الدین خدا را همتی ... ورنه از اسلامیان جز نام نیست» (افشار، ۱۳۴۴، ص.۱۶). آزاد شدن از تعقیب تکفیرکنندگان توسط سیدجمال اسدآبادی، نامه‌نگاری‌های او در تشویق اقدامات اسدآبادی و محمد عبده در نشر روزنامه عروةالوثقی در پاریس، از جمله مختصری از این روابط است (حاجی پیرزاده، ۱۳۴۲، صص. ۲۱۴–۲۱۵؛ رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۷، ج۱، ص. ۴۱۶؛ افشار، ۱۳۴۴، ص. ۱۶؛ بواناتی، ۱۳۹۰، صص. ۸۴، ۸۶). در کنار این عوامل، انگیزه‌های معیشتی نیز در شکل‌گیری و تداوم کنش‌های فرهنگی بواناتیان مؤثر بود. در این دوره فعالیت‌های قلمی در قالب مشاغل فرهنگی و دیوانی، در بسیاری موارد به یکدیگر پیوسته و بستر اشتغال و تأمین معاش آنان بود. از همین‌رو در دوره‌ای، مفتون، به نویسندگی ضیاءالسلطنه پرداخت، فرخ بواناتی، نزد میرزا لطف‌الله مستوفی به کار مشغول بود و زنجیره کاتبان بواناتی نیز از این طریق ممر درآمدی داشتند (خورموجی، ۱۳۸۰، ص. ۷۲۶؛ محمودمیرزا، ۱۳۴۶، ج۲، صص. ۵۴۵–۵۴۶؛ فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ج۲، ص ۹۱۶).

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد کنشگری فرهنگی نخبگان بواناتی، در دوره قاجاریه، به صورت‌های متنوعی نمود یافت. از جمله مشارکت آنان، در فعالیت‌های آموزشی، علمی و ادبی، در قالب سرودن شعر، تألیف کتاب، ترجمه، کتابت، و روزنامه‌نگاری انجام گرفت. تداوم چندنسلی فعالیت بواناتیان، در حوزه کتابت و مطبوعات، به حفظ و گردش دانش مکتوب، و انتشار دیدگاه‌ها، در فضای فکری جامعه کمک کرد. از سویی نخبگان بواناتی، در برخی حوزه‌ها، به‌ویژه تعلیم و تربیت، از چارچوب‌های سنتی فراتر رفتند و با تحولات فرهنگی زمانه پیوند یافتند. به‌طوری که کنش آنان در این حوزه، به تربیت نیروهای فعال فرهنگی و سیاسی منجر شد. تا جایی که برخی از شاگردان آنان، به دولت‌مردان و چهره‌های فرهنگی شاخصی تبدیل شدند. در کنار تنوع حوزه‌های فعالیت فرهنگی، نخبگان بواناتی از نظر گرایش‌های فکری نیز متکثر بودند و طیفی از اندیشه‌های اصلاحی، مذهبی، عرفانی، علمی را شامل شدند. آثار و کنش‌های فرهنگی برخی از آنان، سمت و سوی سیاسی به خود گرفت. از جمله مهم‌ترین این کنش‌ها، حضور فعال آنان، در زمینه‌سازی و وقوع مشروطه فارس بود. از طرفی مجموعه‌ای از عوامل ساختاری به هم پیوسته، جغرافیای طبیعی – اقتصادی، موقعیت ارتباطی – گذرگاهی، مناسبات ایلی – محلی، و ساخت سیاسی بر جهت‌گیری و نحوه کنش نخبگان بواناتی تأثیر گذاشت. در کنار این عوامل ساختاری، مجموعه‌ای از مؤلفه‌های خانوادگی، ویژگی‌های فردی، و محیط‌های، زیست و کنش، محرک آنان، در گرایش به کنش‌های فرهنگی شد. به‌طوری که زمینه‌های خانوادگی بر علایق شغلی بواناتیان اثر گذاشت. مهم‌ترین نمود این موضوع، در گرایش بواناتیان به حوزه کتابت و استنساخ، به‌واسطه تعلق آنان به شبکه‌ای خاندانی از کاتبان بواناتی بود. متأثر از زمینه‌های خانوادگی، ویژگی‌های شخصیتی بواناتیان نیز، در تلفیق با بسترهای محیطی متنوع، به نوع فعالیت فرهنگی آنان شکل داد. به‌طوری که در سطح محلی، محیط طبیعی و مذهبی بوانات در خلق آثار غنایی و متأثر از فرهنگ شیعی تاثیرگذار بود. در سطح فرامحلی نیز، محیط‌های صوفیانه، ورود ابزارهای فرهنگی جدید، گسترش اندیشه‌های روشنفکرانه، و دایره مهاجرت به خارج از ایران، پایه‌ای برای آثار فرهنگی آنان شد. همچنین از دیگر عوامل و زمینه‌های مؤثر در گرایش بواناتی‌ها به کنش‌های فرهنگی، پیوند با مراکز قدرت دربار، خاندان‌های متنفذ، و انگیزه‌های معیشتی بود.

منابع

آشوری، داریوش. (۲۰۰۴). هوشیارشیرازی در دانشنامه ایرانیکا، ج۱۲. بنیاد دانشنامه ایرانیکا.

آشوری، داریوش. (۲۰۲۰، ۲۳ ژانویه)، یاداشتی درباره محمدباقرهوشیار، *آسو*. *aasoo.org/fa/multimedia/2597*

ابن‌بلخی، (۱۳۸۴). *فارسنامه*. مصححان: گای‌لیسترانج و رینولد الن نیکلسون. اساطیر.

اتحاد، هوشنگ،(۱۳۷۸)، *پژوهشگران معاصر ایران*، تهران، فرهنگ معاصر.

استخر، محمدحسین. (۱۳۸۸). *خاطرات پیر روشن‌ضمیر(فارس از مشروطه تا پهلوی)*، مصحح: مسعود شفیعی. آوند اندیشه.

افشار، ایرج. (۱۳۴۴). *سواد و بیاض*. دهخدا.

اقبال‌لاهوری، محمد. (۱۳۵۷). *سیر فلسفه در ایران*. مترجم: ا.ح. آریان‌پور. امیرکبیر.

امداد، حسن. (۱۳۷۹). مصاحبه با *استاد* حسن امداد، *رشد آموزش تاریخ*، شماره۲. صص ۴-۹.

براون، ادوارد گراونویل. (۱۳۸۱). *یکسال در میان ایرانیان*، مترجم: مانی صالحی علامه. ماه‌ریز.

بواناتی، میرزا محمدباقر. (۱۳۹۰). *شمیسه‌لندنیه و سدیره ناسوتیه*، مصحح: محمودکمالی. بهتاپژوهش.

جمالی یزدی، مطهربن محمد. (۱۳۸۶). *فرخ‌نامه: دایرةالمعارف علوم و فنون و عقاید*. مصحح: ایرج افشار. امیرکبیر.

حاجی پیرزاده، (۱۳۴۲). *سفرنامه حاجی پیرزاده*. مصحح: حافظ فرمانفرمائیان. دانشگاه تهران.

حسینی فسایی، میرزاحسن. (۱۳۷۸). *فارسنامه‌ناصری*. مصحح: منصور رستگار فسایی. امیرکبیر.

حکمت، علی‌اصغر. (۱۳۸۴). *ره‌آغاز حکمت*. مصحح: محمد دبیرسیاقی. خجسته.

خانی‌پور، مرتضی و نیکنامی، کمال‌الدین. (۱۳۹۷). محوطه هرمنگان استقراری از دوره نوسنگی در حوضه رودخانه بوانات. *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، دوره ۸، شماره ۱۹، ۲۷-۴۶.
https://doi.org/۱۰,۲۲۰۸٤/nbsh.۲۰۱۸,۱٤۳۹۱,۱٦۳۲

خانی‌پور، مرتضی و کاوش، حسینعلی. (۱۴۰۱). تدفین‌های دوران اشکانی و ساسانی در حوضه رودخانه بوانات. *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، دوره ۱۲، شماره ۳۳، ۱۸۱-۲۰۵.
https://doi.org/۱۰,۲۲۰۸٤/nb.۲۰۲۱,۲۲۵۰٤,۲۲۰۲

خاوری، اسدالله. (۱۳۶۲). *ذهبیه تصوف علمی-آثار ادبی*. دانشگاه تهران.

خاوری، میرزا فضل‌الله شیرازی. (۱۳۸۰)، تاریخ ذوالقرنین. مصحح: ناصر افشارفر. کتابخانه و موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

خورموجی، محمدجعفر حقایق‌نگار. (۱۳۸۰). نزهت‌الاخبار. مصحح: سیدعلی آل‌داوود. کتابخانه و مرکز اسناد مجلس.

داور، شیخ مفید. (۱۳۷۱). *مرآت‌الفصاحه*. مصحح: محمود طاووسی. نوید.

دومورینی، ژ. (۱۳۷۵). عشایر فارس. مترجم: جلال رفیع‌فر. دانشگاه تهران.

دیوان‌بیگی شیرازی، سیداحمد. (۱۳۶۶). *حدیقه‌الشعراء. ج۳*. مصحح: عبدالحسین نوایی. زرین.

رضاقلی‌میرزا، (۱۳۴۶). *سفرنامه رضاقلی‌میرزا نایب‌الایاله*. مصحح: اصغر فرمانفرمائی. دانشگاه تهران.

رکن‌زاده آدمیت، محمدحسین. (۱۳۳۷). *سخن‌سرایان فارس*. ج ۱. خیام.

سایکس، سرپرسی. (۱۳۳۶). *خاطرات یا هزار میل در ایران*. مترجم: حسین سعادت‌نوری. ابن‌سینا.

شعاع‌شیرازی، محمدحسین. (۱۳۸۰). *تذکره شعاعیه*، مصحح: محمود طاووسی. بنیاد فارس‌شناسی.

طهرانی، ابوبکر. (۱۳۵۶). *دیاربکریه*. مصححان: نجاتی لوغال و فاروق سومر. طهوری.

عین‌السلطنه، قهرمان‌میرزا سالور. (بی تا). *روزنامه خاطرات عین‌السلطنه*. مصححان: مسعود سالور و ایرج افشار. اساطیر.

فرصت‌الدوله شیرازی، محمدنصیر. (۱۳۷۵). *تذکره شعرای دارالعلم شیراز*. مصحح: منصور رستگار فسایی. دانشگاه شیراز.

فرصت شیرازی، محمد نصیر. (۱۳۷۷). *آثارعجم*. مصحح: منصور رستگار فسایی. امیرکبیر.

کشاورز، هادی. (۱۴۰۴). تحلیلی بر تداوم جایگاه و نقش‌های چندوجهی خاندان‌های متنفذ محلی، نمونه پژوهشی خاندان سادات‌شریفی‌حسینی شیرازی در فارس(۹۰۰-۱۳۳۱ه.ق). *پژوهش‌های علوم تاریخی*، دوره ۱۷، شماره ۲، ۱۹۳-۲۲۲.
https://doi.org/۱۰,۲۲۰۵۹/jhss.۲۰۲۵,۳۷۸۵۲۹,٤۷۳۷۲٤

گروسی، فاضل‌خان. (۱۳۷۶). *تذکره انجمن‌خاقان*، مصحح: توفیق سبحانی. روزنه.

محمودمیرزا، (۱۳۴۶). *سفینه المحمود*. ج۲. مصحح: خیام‌پور. تاریخ و فرهنگ ایران.

میرزامحمدی، محمدحسن، مهدی سبحانی‌نژاد و خدیجه سیادت‌نژاد. (۱۳۸۸). بررسی تحلیلی آراء و اندیشه‌های فلسفی-تربیتی دکتر محمد هوشیار و مقایسه آن با برخی اندیشه‌های *معاصر. دانشور رفتار*، دوره ۱۶، شماره ۳۶، ۸۱-۹۴.

نامی‌اصفهانی، محمدصادق. (۱۳۶۳). *تاریخ گیتی‌گشا*. اقبال.

نهاوندی، ملاعبدالباقی. (۱۹۳۱). مآثر رحیمی. ج۳. مصحح: محمد هدایت حسین. مطبع بپتس مشن.

نیر شیرازی، عبدالرسول. (۱۳۸۳). *تاریخ مشروطیت در فارس*. مصحح: محمدیوسف نیری. بنیاد فارس‌شناسی.

وقایع‌اتفاقیه (مجموعه گزارش‌های خفیه‌نویسان انگلیس در ولایات جنوبی ایران از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۲۲ قمری). (۱۳۶۲). مصحح: سعیدی سیرجانی. نوین.

هدایت، رضاقلی‌خان. (۱۳۸۰). *روضه‌الصفای ناصری*. مصحح: جمشید کیانفر. اساطیر.

هدایت، رضاقلی‌خان. (۱۳۸۱). *مجمع‌الفصحاء*. ج۲. مصحح: مظاهر مصفا. امیرکبیر.

اسناد:

ساکما، ۱۲۲۴ق. مبایعه‌نامه خانه و اراضی واقع در بوانات. (شماره ۹۹۹/۴۸۸۲۷). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

ساکما، ۱۲۴۰ق. مبایعه‌نامه‌های املاک مزرعه بیدکرک جیان. (شماره۹۹۹/۴۸۶۶۲). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

ساکما، ۱۲۴۳ق. استشهاد در باب مالکیت اراضی پشت قنات مزرعه کوشک متعلق به مزرعه خسروان. (شماره۹۹۹/۴۸۸۳۲). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

ساکما، ۱۲۸۴ق. مصالحه واگذاری حقوقی مربوط به املاکی در بوانات. (شماره۴۸۷۱۸/ ۹۹۹). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

ساکما، ۱۳۱۸ق. رقم مؤیدالدوله درباره تیول روستای سرچهان. (شماره ۲۹۶/۱۶۷۸۱). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

ساکما، ۱۳۲۷ق. لزوم رسیدگی حاکم آباده به اختلاف ملکی حاکم بوانات با مدحت‌الملک. (شماره ۲۹۳/۴۰۴۲۵). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

ساکما، ۱۳۲۹ق. عودت‌دادن امان‌الله‌خان ضابط بوانات از خاک یزد. (شماره ۲۴۰/۹۰۱۰۴). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.
ساکما، ۱۳۳۱ق. مبایعه‌نامه آب املاک مزارعی واقع در بوانات. (شماره ۹۹۹/۴۸۶۹۶). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.
ساکما، ۱۳۳۶ق. مصالحه‌نامه فروش آب و املاک توتک و تنگ‌ماهور. (شماره ۴۵۶۱۴/ ۹۹۹). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.
ساکما، ۱۳۰۱. احکام‌حکومتی واگذاری حکومت آباده و انتصاب مدیرالدوله *به حکومت نیریز و بوانات*. (شماره۲۹۳/۷۳۵۴۳). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.
ساکما، ۱۳۰۲. پرداخت اختلاف مالیات سالیانه بوانات. (۲۴۰/۷۹۰۶۳). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.
ساکما، بی تا. وقف‌نامه املاکی واقع در تهران، رامجرد، بوانات و شیراز. (۹۹۹/۵۰۲۳۳). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

نسخه خطی:

آقاجمال‌خوانساری، محمدبن‌حسین. (۱۲۵۱ق). مفتاح‌الفلاح. [نسخه‌خطی]. (ش ۱۴۹۶). کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی.
ابن‌حاجب، عثمان‌بن‌عمر. (۱۲۴۸ق). **الشافیة فی‌الصرف**. [نسخه‌خطی]. (ش۶۱۸۲/۱). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
ابن‌طاوس، علی‌بن‌موسی. (۱۲۸۳ق). اقبال‌الاعمال. [نسخه‌خطی]. (ش ۱۷۹۷۹). کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
بواناتی، محمدباقر. (بی‌تا). رساله در ترتیب نزول سوره‌های قرآن. [نسخه‌خطی]. (ش۱۵۵۰۴–۵). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
جیمز موریه، (۱۳۱۵ق). حاجی‌بابای اصفهانی. [نسخه‌خطی]. (ش ۷۸۲۵). کتابخانه دانشگاه تهران.
حسینی‌همدانی، ابوالب‌بن‌عبدالمطلب. (۱۲۶۳ق). **نجاة العباد فی یوم المعاد**. [نسخه‌خطی]. (ش ۱۷۹۷۹). کتابخانه آستان قدس رضوی.
حلی، حسن‌بن‌یوسف. (۱۰۸۵ق). الالفین الفارق بین‌الصدق و المین. [نسخه خطی]. (ش۱۶۷۳/۱). کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی.
خجندی، احمدبن‌محمود. (۱۲۴۸ق). القصاری. [نسخه‌خطی]. (ش۶۱۸۲/۲). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
دفترچه مالیات، بلوک بوانات. قونقری. سرچه. کامفیروز، نصرالله‌خان سرتیپ. (۱۳۰۴). [نسخه‌خطی]. (شماره۱۰۰۵/۱۷۰۴۹) کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
سیوطی، عبدالرحمن بن ابی‌بکر. (۱۲۲۹ق). **البهجة المرضیة فی شرح الالفیة**. [نسخه‌خطی]. (ش ۳۴۵۴). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
شفتی بیدآبادی، محمدباقر بن محمدنقی. (۱۲۵۲ق). سؤال و جواب شفتی. [نسخه‌خطی]. (ش ۲۱۰). کتابخانه سریزدی.
شهیدثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۲۹۶ق). **اللمعة الدمشقیة فی فقه الامامیة**. [نسخه‌خطی]. (ش ۲۳۱۷۷). کتابخانه آستان قدس رضوی.
صاحب‌جواهر، (۱۲۶۳ق). **الدماء الثلاثة**. [نسخه‌خطی]. (ش ۳۶۵۳۹). کتابخانه آستان قدس رضوی.
صدرالدین شیرازی، (۱۱۲۷ق). الحشریه. [نسخه‌خطی]. (ش۷۵۷۷/۲). کتابخانه مرعشی.
صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم. (۱۲۵۹ق). **الحکمت العرشیة**. [نسخه خطی]. (ش ۱۱۹۹۲/۱). کتابخانه مرعشی.
صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم. (۱۱۲۸ق). رسائل. [نسخه‌خطی]. (ش۷۵۷۷). کتابخانه مرعشی.
عاملی، حسن بن زین‌الدین. (۱۲۶۲ق). معالم الاصول. [نسخه‌خطی]. (ش ۴۸/ ۵۳۷۸–۲۷). کتابخانه گلپایگانی.
عطار، محمدبن ابراهیم، (۱۲۴۵ق). منطق‌الطیر. [نسخه‌خطی]. (ش ۱۶۷). کتابخانه کاظمینی یزد.
قزوینی، محمدحسن بن محمد معصوم. (۱۲۲۵ق). **الفوائدالسنّیة**. [نسخه‌خطی]. (ش ۱۹۹۰۹). کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
ملاصدرا، (۱۲۹۹ق). **اکسیر العارفین فی معرفة طریقة الحق والیقین**. [نسخه خطی]. (ش ۴۰۳۵۳–۵). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
ملاصدرا، (۱۰۹۴ق). حواشی ملاصدرا. [نسخه‌خطی]. (ش۳۱۶۷۳/۲). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
نجفی، محمدحسن بن باقر. (۱۲۶۳ق). الزکاة والخمس. [نسخه‌خطی]. (ش ۳۶۵۴۱). کتابخانه آستان قدس رضوی.
نراقی، مهدی بن ابی ذر. (۱۲۶۳ق)، انیس الموحدین و جلیس المجردین. [نسخه‌خطی]. (ش ۳۶۵۳۸). کتابخانه آستان قدس رضوی.

Romanized –Bibliography

Afšār, Iraj. (۱۳٤٤ SH/۱۹٦٥ AD). Savād o Bayāż. Dehḵodā. [In Persian]
Āšuri, Dāriuš. (۲۰۰٤). Hūšyār-e Šīrāzi. In Dānešnāme-ye Īrānikā [Encyclopaedia Iranica] (Vol. ۱۲). Bonyād-e Dānešnāme-ye Īrānikā. [In Persian]
Āšuri, Dāriuš. (۲۰۲۰, January ۲۳). Yādāšti dar bāre-ye Moḥammad Bāqer Hūšyār. Āsū. [In Persian] *aasoo.org/fa/multimedia/2597*
Bavanāti, Mīrzā Moḥammad Bāqer. (۱۳۹۰ SH/۲۰۱۱ AD). Šamīse-ye Landaniye va Sadīre-ye Nāsūtiye. Maḥmūd Kamāli, (Ed.). Behtā-Pazhūheš. [In Persian]
Brown, Edward Granville. (۱۳۸۱ SH/۲۰۰۲ AD). Yek Sāl dar Miyān-e Īrāniyān. Māni Ṣāleḥi ʿAllāme, (Trans.). Māh-Riz. [In Persian]
Dāvar, Šeyḵ Mofid. (۱۳۷۱ SH/۱۹۹۲ AD). Merʾāt al-Faṣāḥa. Maḥmūd Ṭāvūsi, (Ed.). Navid. [In Persian]
Divān-Beygi Širāzi, Seyyed Aḥmad. (۱۳٦٦ SH/۱۹۸۷ AD). Ḥadīqat al-Šoʿarāʾ (Vol. ۳). ʿAbd al-Ḥoseyn Navāʾi, (Ed.). Zarrin. [In Persian]
Demorgny, J. (۱۳۷٥ SH/۱۹۹٦ AD). ʿAšāyer-e Fārs. Jalāl Rafīʿfar, (Trans.). Dānešgāh-e Tehrān. [In Persian]

Forṣat Širāzi, Moḥammad Naṣir. (۱۳۷۷ SH/۱۹۹۸ AD). Āṯār-e ʿAjam. Manṣūr Rastgār Fasāʾi, (Ed.). Amirkabir. [In Persian]

Forṣat al-Dowle Širāzi, Moḥammad Naṣir. (۱۳۷۵ SH/۱۹۹٦ AD). Taẕkere-ye Šoʿarā-ye Dār al-ʿElm-e Širāz. Manṣūr Rastgār Fasāʾi, (Ed.). Dānešgāh-e Širāz. [In Persian]

Gorūsi, Fāžel Ḵān. (۱۳۷٦ SH/۱۹۹۷ AD). Taẕkere-ye Anjoman-e Ḵāqān. Tofiq Soḥbāni, (Ed.). Rūzane. [In Persian]

Ebn-e Balḵi. (۱۳۸٤ SH/۲۰۰۵ AD). Fārsnāme. Gāy Lestrange & Reynold Alleyne Nicholson, (Eds.). Asāṭir. [In Persian]

Etteḥād, Hūšang. (۱۳۷۸ SH/۱۹۹۹ AD). Pazhūhešgarān-e moʿāṣer-e Īrān. Farhang-e Moʿāṣer. [In Persian]

Esṭaḵr, Moḥammad Ḥosein. (۱۳۸۸ SH/۲۰۰۹ AD). Ḵāṭerāt-e Pir-e Rowšan-Żamir [Fārs az Mašrūṭe tā Pahlavi]. Masʿūd Šafiʿi, (Ed.). Āvand-e Andiše. [In Persian]

Eqbāl Lāhūri, Moḥammad. (۱۳۵۷ SH/۱۹۷۸ AD). Seyr-e Falsafe dar Īrān. A. Ḥ. Āriyānpūr, (Trans.). Amirkabir. [In Persian]

Emdād, Ḥasan. (۱۳۷۹ SH/۲۰۰۰ AD). Moṣāḥebe bā Ostād Ḥasan Emdād. Rošd-e Āmūzeš-e Tārīḵ, (۲), ٤-۹. [In Persian]

Eyn al-Salṭane, Qahramān Mirzā Sālūr. (n.d.). Rūznāme-ye Ḵāṭerāt-e ʿAyn al-Salṭane. Masʿūd Sālūr & Iraj Afšār, (Eds.). Asāṭir. [In Persian]

Jamāli Yazdi, Moṭahhar b. Moḥammad. (۱۳۸٦ SH/۲۰۰۷ AD). Farroḵnāme: Dāʾerat al-Maʿāref-e ʿOlūm va Fonūn va ʿAqāyed. Iraj Afšār, (Ed.). Amirkabir. [In Persian]

Ḥāji Pīrzāde. (۱۳٤۲ SH/۱۹٦۳ AD). Safarnāme-ye Ḥāji Pīrzāde. Ḥāfeẓ Farmānfarmāʾiyān, (Ed.). Dānešgāh-e Tehrān. [In Persian]

Hedāyat, Reżāqoli Ḵān. (۱۳۸۰ SH/۲۰۰۱ AD). Rowżat al-Ṣafā-ye Nāṣeri. Jamšid Kiyānfar, (Ed.). Asāṭir. [In Persian]

Hedāyat, Reżāqoli Ḵān. (۱۳۸۱ SH/۲۰۰۲ AD). Majmaʿ al-Foṣaḥāʾ (Vol. ۲). Maẓāher Moṣaffā, (Ed.). Amirkabir. [In Persian]

Ḥekmat, ʿAli-Aṣġar. (۱۳۸٤ SH/۲۰۰۵ AD). Rah-Āġāz-e Ḥekmat. Moḥammad Dabir-Siyāqi, (Ed.). Ḵojaste. [In Persian]

Ḥoseyni Fasāʾi, Mīrzā Ḥasan. (۱۳۷۸ SH/۱۹۹۹ AD). Fārsnāme-ye Nāṣeri. Manṣūr Rastgār Fasāʾi, (Ed.). Amirkabir. [In Persian]

Ḵāni-Pūr, Mortażā, & Niknāmi, Kamāl al-Din. (۱۳۹۷ SH/۲۰۱۸ AD). Moḥūṭe-ye Hormangān: Esteqrāri az Dowre-ye Neolītik dar Ḥowze-ye Rūdḵāne-ye Būnāt. Pazhūhešhā-ye Bāstānšenāsi-ye Īrān, ۸(۱۹), ۲۷-٤٦. [In Persian]
۱۰,۲۲۰۸٤/nbsh.۲۰۱۸,۱٤۳۹۱,۱٦۳۲

Ḵāni-Pūr, Mortażā, & Kāvoš, Ḥosein-ʿAli. (۱٤۰۱ SH/۲۰۲۲ AD). Tadfīnhā-ye Dowrān-e Aškāni va Sāsāni dar Ḥowze-ye Rūdḵāne-ye Būnāt. Pazhūhešhā-ye Bāstānšenāsi-ye Īrān, ۱۲(۳۳), ۱۸۱-۲۰۵. [In Persian]
۱۰,۲۲۰۸٤/nb.۲۰۲۱,۲۲۵۰٤,۲۲۰۲

Ḵāvari, Asadollāh. (۱۳٦۲ SH/۱۹۸۳ AD). Ẕahabiye: Taṣavvof-e ʿElmī – Āṯār-e Adabi. Dānešgāh-e Tehrān. [In Persian]

Ḵāvari, Mīrzā Faẓlollāh Širāzi. (۱۳۸۰ SH/۲۰۰۱ AD). Tārīḵ-e Ẕū al-Qarnayn. Nāṣer Afšārfar, (Ed.). Ketābḵāne va Mūze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šūrā-ye Eslāmi. [In Persian]

Kešāvarz, Hādi. (۱٤۰٤ SH/۲۰۲۵ AD). Taḥlili bar Tadāvom-e Jāygāh va Naqšhā-ye Čand-Vajhi-ye Ḵāndānhā-ye Motanaffeẕ-e Maḥalli: Nemūne-ye Pazhūheši-ye Ḵāndān-e Sādāt Šarifi Ḥoseyni Širāzi dar Fārs (۹۰۰-۱۳۳۱ AH). Pazhūhešhā-ye ʿOlūm-e Tārīḵi, ۱۷(۲), ۱۹۳-۲۲۲. [In Persian]
https://doi.org/۱۰,۲۲۰۵۹/jhss.۲۰۲۵,۳۷۸۵۲۹,٤۷۳۷۲٤

Ḵormūji, Moḥammad Jaʿfar Ḥaqāyeqnegār. (۱۳۸۰ SH/۲۰۰۱ AD). Nozhat al-Aḵbār. Seyyed ʿAli Āl-e Dāvūd, (Ed.). Ketābḵāne va Markaz-e Asnād-e Majles. [In Persian]

Reżāqoli Mirzā. (۱۳٤٦ SH/۱۹٦۷ AD). Safarnāme-ye Reżāqoli Mirzā Nāʾeb al-Eyāle. Aṣġar Farmānfarmāʾi, (Ed.). Dānešgāh-e Tehrān. [In Persian]

Roknzāde Ādamiyat, Moḥammad Ḥoseyn. (۱۳۳۷ SH/۱۹۵۸ AD). Soḵan-Sarāyān-e Fārs (Vol. ۱). Ḵayyām. [In Persian]

Maḥmūd Mirzā. (۱۳٤٦ SH/۱۹٦۷ AD). Safīne-ye Maḥmūd (Vol. ۲). Ḵayyāmpūr, (Ed.). Tārīḵ va Farhang-e Īrān. [In Persian]

Mirzā-Moḥammadi, Moḥammad Ḥasan, Mehdi Sobḥāni-Nežād, & Ḵadije Siyādat-Nežād. (۱۳۸۸ SH/۲۰۰۹ AD). Barresi-ye Taḥlili-ye Ārāʾ va Andišehā-ye Falsafi-Tarbiyati-ye Doḵtor Moḥammad Hūšyār va Moqāyese-ye Ān bā Barḵi Andišehā-ye Moʿāṣer. Dānešvar-e Raftār, ۱٦(۳٦), ۸۱-۹٤. [In Persian]

Nāmi Eṣfahāni, Moḥammad Ṣādeq. (۱۳٦۳ SH/۱۹۸٤ AD). Tārīḵ-e Giti-Gošā. Eqbāl. [In Persian]

Nahāvandi, Mollā ʿAbd al-Bāqi. (۱۹۳۱). Maʾāṯer-e Raḥimi (Vol. ۳). Moḥammad Hedāyat Ḥossein, (Ed.). Maṭbaʿ-e Baptist Mission. [In Persian]

Nir Širāzi, ʿAbd al-Rasūl. (۱۳۸۳ SH/۲۰۰٤ AD). Tārīḵ-e Mašrūṭiyat dar Fārs. Moḥammad Yūsof Niri, (Ed.). Bonyād-e Fārsšenāsi. [In Persian]

Šoʿāʿ Širāzi, Moḥammad Ḥoseyn. (۱۳۸۰ SH/۲۰۰۱ AD). Taẕkere-ye Šoʿāʿiye. Maḥmūd Ṭāvūsi, (Ed.). Bonyād-e Fārsšenāsi. [In Persian]

Sykes, Sir Percy. (۱۳۳٦ SH/۱۹۵۷ AD). Ḵāṭerāt yā Hezār Mīl dar Īrān. Ḥoseyn Saʿādat Nūri, (Trans.). Ebn Sina. [In Persian]

Vaqāyeʿ-e Ettefāqiye (Majmūʿe-ye Gozārešhā-ye Ḵofye-Nevisān-e Engelīs dar Velāyāt-e Jonūbi-ye Īrān az Sāl-e ۱۲۹۱ tā ۱۳۲۲ Qamari). (۱۳٦۲ SH/۱۹۸۳ AD). Saʿidi Sirjāni, (Ed.). Novin. [In Persian]

Ṭehrāni, Abū Bakr. (۱۳۵٦ SH/۱۹۷۷ AD). Diyār Bakriye. Necati Lugal & Faruk Sümer, (Eds.). Ṭehūri. [In Persian]

Documents

SAKMA. (۱۲۲٤ AH/۱۸۰۹ AD). Mobāyeʿe-Nāme-ye Ḵāne va Arāżi-ye Vāqeʿ dar Bavanāt [Deed of sale of a house and lands located in Būnāt] (Document No. ٤۸۸۲۷/۹۹۹). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۲٤۰ AH/۱۸۲٤ AD). Mobāyeʿe-Nāmehā-ye Amlāk-e Mazraʿe-ye Bidkarak-e Jiyān [Deeds of sale of properties of the Bidkarak-e Jiyān farm] (Document No. ٤۸٦٦۲/۹۹۹). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۲٤۳ AH/۱۸۲۷ AD). Estešhād dar Bāb-e Mālekīyat-e Arāżi-ye Pošt-e Qanāt-e Mazraʿe-ye Kūšak Motʿalleq be Mazraʿe-ye Ḵosrovān [Testimony concerning the ownership of lands behind the qanat of Kūšak farm belonging to Ḵosrovān farm] (Document No. ٤۸۸۳۲/۹۹۹). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۲۸٤ AH/۱۸٦۷ AD). Moṣāleḥe-ye Vāgoẕāri-ye Ḥoqūq-e Marbūṭ be Amlāki dar Bavanāt [Settlement concerning the transfer of rights related to properties in Būnāt] (Document No. ٤۸۷۱۸/۹۹۹). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۳۱۸ AH/۱۹۰۰ AD). Raqam-e Moʾayyed al-Dowle dar Bāb-e Tiyūl-e Rostā-ye Sarčahān [Document of Moʾayyed al-Dowle concerning the tiyul of Sarčahān village] (Document No. ۱٦۷۸۱/۲۹٦). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۳۲۷ AH/۱۹۰۹ AD). Lozūm-e Residegi-ye Ḥākem-e Ābāde be Eḵtelāf-e Melki-ye Ḥākem-e Bavanāt bā Medḥat al-Molk [Necessity of investigation by the governor of Ābāde into the property dispute between the governor of Būnāt and Medḥat al-Molk] (Document No. ٤۰٤۲۵/۲۹۳). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۳۲۹ AH/۱۹۱۱ AD). ʿOudat Dādan-e Amānullāh Ḵān, Żābeṭ-e Bavanāt, az Ḵāk-e Yazd [Return of Amānullāh Khan, the deputy governor of Būnāt, from Yazd] (Document No. ۹۰۱۰٤/۲٤۰). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۳۳۱ AH/۱۹۱۳ AD). Mobāyeʿe-Nāme-ye Āb-e Amlāk-e Mazraʿi-ye Vāqeʿ dar Bavanāt [Deed of sale of water belonging to agricultural properties located in Būnāt] (Document No. ٤۸٦۹٦/۹۹۹). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۳۳٦ AH/۱۹۱۸ AD). Moṣāleḥe-Nāme-ye Forūš-e Āb va Amlāk-e Tūtak va Tang-e Māhūr [Settlement concerning the sale of water and properties of Tūtak and Tang-e Māhūr] (Document No. ٤۵٦۱٤/۹۹۹). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۳۰۱ AH/۱۸۸۳ AD). Aḥkām-e Ḥokūmati-ye Vāgoẕāri-ye Ḥokūmat-e Ābāde va Enteṣāb-e Modir al-Dowle be Ḥokūmat-e Neyriz va Bavanāt [Government decrees concerning the transfer of the governorship of Ābāde and the appointment of Modir al-Dowle as governor of Neyriz and Būnāt] (Document No. ۷۳۵٤۳/۲۹۳). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (۱۳۰۲ AH/۱۸۸٤ AD). Pardāḵt-e Eḵtelāf-e Māliyāt-e Sāliyāne-ye Bavanāt [Settlement of the annual tax discrepancy of Bavanāt] (Document No. ۷۹۰٦۳/۲٤۰). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

SAKMA. (n.d.). Vaqf-Nāme-ye Amlāki Vāqeʿ dar Tehrān, Rāmjerd, Bavanāt va Širāz [Endowment deed of properties located in Tehran, Rāmjerd, Būnāt, and Shiraz] (Document No. ۵۰۲۳۳/۹۹۹). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān [National Library and Archives of Iran], Tehran, Iran. [In Persian]

Manuscripts

Āqā Jamāl Ḵānsāri, Moḥammad b. Ḥoseyn. (۱۲۵۱ AH/۱۸۳۵ AD). Miftāḥ al-Falāḥ [manuscript] (MS No. ۱٤۹٦). Ketābḵāne-ye Markaz-e Eḥyā-ye Mirāṯ-e Eslāmi. [In Persian]

Ebn Ḥājeb, ʿOṯmān b. ʿOmar. (۱۲٤۸ AH/۱۸۳۲ AD). al-Šāfiya fi al-Ṣarf [manuscript] (MS No. ۱/٦۱۸۲). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān. [In Arabic]

Ebn Ṭāvūs, ʿAli b. Mūsā. (۱۲۸۳ AH/۱۸٦٦ AD). Eqbāl al-Aʿmāl [manuscript] (MS No. ۱۷۹۷۹). Ketābḵāne-ye Majles-e Šūrā-ye Eslāmi. [In Arabic]

Būnāti, Moḥammad Bāqer. (n.d.). Resāle dar Tartib-e Nozūl-e Sūrahā-ye Qorʾān [manuscript] (MS No. ۱٥٥۰٤-٥). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān. [In Persian]

James Morier. (۱۳۱٥ AH/۱۸۹۷ AD). Ḥāji Bābā-ye Eṣfahāni [manuscript] (MS No. ۷۸۲٥). Ketābḵāne-ye Dānešgāh-e Tehrān. [In Persian]

Ḥoseyni Hamadāni, Abū al-Bāb b. ʿAbd al-Moṭṭaleb. (۱۲٦۳ AH/۱۸٤۷ AD). Najāt al-ʿIbād fi Yawm al-Maʿād [manuscript] (MS No. ۱۷۹۷۹). Ketābḵāne-ye Āstān-e Qods-e Rażavi. [In Arabic]

Ḥelli, Ḥasan b. Yūsuf. (۱۰۸٥ AH/۱٦۷٤ AD). al-Alfayn al-Fāreq bayn al-Ṣedq va al-Mayl [manuscript] (MS No. ۱/۱٦۷۳). Ketābḵāne-ye Markaz-e Eḥyā-ye Mirāṯ-e Eslāmi. [In Arabic]

Ḵojandi, Aḥmad b. Maḥmūd. (۱۲٤۸ AH/۱۸۳۲ AD). al-Qaṣāri [manuscript] (MS No. ۲/٦۱۸۲). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān. [In Arabic]

Daftarče-ye Māliyāt, Bolūk-e Būnāt, Qūnqari, Sarče, Kāmrūz, Naṣrollāh Ḵān Sartip. (۱۳۰٤ AH/۱۸۸٦ AD) [manuscript] (MS No. ۱۷۰٤۹/۱۰۰٥). Ketābḵāne, Mūze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šūrā-ye Eslāmi. [In Persian]

Suyūṭi, ʿAbd al-Raḥmān b. Abi Bakr. (۱۲۲۹ AH/۱۸۱٤ AD). al-Bahja al-Marżiya fi Šarḥ al-Alfiya [manuscript] (MS No. ۳٤٥٤). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān. [In Arabic]

Šefti Bidābādi, Moḥammad Bāqer b. Moḥammad Naqi. (۱۲٥۲ AH/۱۸۳٦ AD). Soʾāl o Javāb-e Šefti [manuscript] (MS No. ۲۱۰). Ketābḵāne-ye Sirizdi. [In Persian]

Šahid-e Ṯāni, Zayn al-Din b. ʿAli. (۱۲۹٦ AH/۱۸۷۹ AD). al-Lumʿa al-Demašqiya fi Feqh al-Imāmiya [manuscript] (MS No. ۲۳۱۷۷). Ketābḵāne-ye Āstān-e Qods-e Rażavi. [In Arabic]

Ṣāḥeb Javāher. (۱۲٦۳ AH/۱۸٤۷ AD). al-Demāʾ al-Ṯalāṯa [manuscript] (MS No. ۳٦٥۳۹). Ketābḵāne-ye Āstān-e Qods-e Rażavi. [In Arabic]

Ṣadr al-Din Širāzi. (۱۱۲۷ AH/۱۷۱٥ AD). al-Ḥašriya [manuscript] (MS No. ۲/۷٥۷۷). Ketābḵāne-ye Marʿaši. [In Arabic]

Ṣadr al-Din Širāzi, Moḥammad b. Ebrāhim. (۱۲٥۹ AH/۱۸٤۳ AD). al-Ḥekmat al-ʿAršiya [manuscript] (MS No. ۱/۱۱۹۹۲). Ketābḵāne-ye Marʿaši. [In Arabic]

Ṣadr al-Din Širāzi, Moḥammad b. Ebrāhim. (۱۱۲۸ AH/۱۷۱٦ AD). Rasāʾel [manuscript] (MS No. ۷٥۷۷). Ketābḵāne-ye Marʿaši. [In Arabic]

ʿĀmeli, Ḥasan b. Zayn al-Din. (۱۲٦۲ AH/۱۸٤٦ AD). Maʿālem al-Uṣūl [manuscript] (MS No. ٤۸/۲۷-٥۳۷۸). Ketābḵāne-ye Golpāyegāni. [In Arabic]

ʿAṭṭār, Moḥammad b. Ebrāhim. (۱۲٤٥ AH/۱۸۲۹ AD). Manṭeq al-Ṭayr [manuscript] (MS No. ۱٦۷). Ketābḵāne-ye Kāẓemini-ye Yazd. [In Persian]

Qazvini, Moḥammad Ḥasan b. Moḥammad Maʿṣūm. (۱۲۲٥ AH/۱۸۱۰ AD). al-Fawāʾed al-Saniya [Unpublished manuscript] (MS No. ۱۹۹۰۹). Ketābḵāne-ye Majles-e Šūrā-ye Eslāmi. [In Arabic]

Mollā Ṣadrā. (۱۰۹٤ AH/۱٦۸۳ AD). Ḥawāši-ye Mollā Ṣadrā [manuscript] (MS No. ۲/۳۱٦۷۳). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān. [In Persian]

Mollā Ṣadrā, Moḥammad b. Ebrāhim. (۱۲۹۹ AH/۱۸۸۲ AD). Eksir al-ʿĀrefin fi Maʿrefat-e Ṭariqa al-Ḥaqq va al-Yaqin [manuscript] (MS No. ٤۰۳٥۳-٥). Sāzmān-e Asnād va Ketābḵāne-ye Melli-ye Īrān. [In Arabic]

Najafi, Moḥammad Ḥasan b. Bāqer. (۱۲٦۳ AH/۱۸٤۷ AD). al-Zakāt va al-Ḵoms [manuscript] (MS No. ۳٦٥٤۱). Ketābḵāne-ye Āstān-e Qods-e Rażavi. [In Arabic]

Narāqi, Mehdi b. Abi Ḏarr. (۱۲٦۳ AH/۱۸٤۷ AD). Anis al-Mowaḥḥedin va Jalīs al-Mojarradin [manuscript] (MS No. ۳٦٥۳۸). Ketābḵāne-ye Āstān-e Qods-e Rażavi. [In Persian]

شکل ۱. نقوش‌چوپانی در دوره‌های مختلف .گردنه پیرلته مزایجان .عکس از نگارنده

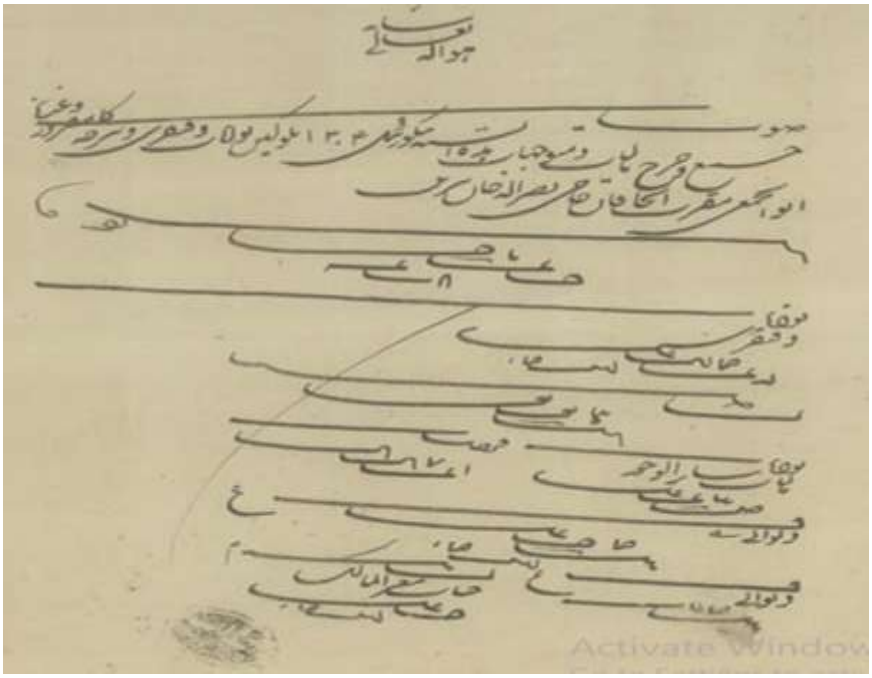
شکل ۲. سکه یافت شده با نگارش یونانی عبارت بازلئوس(شاه)، با قدمت سلوکی یا اشکانی محل‌یافت روستای‌جشنیان عکس از نگارنده

شکل ۳. چهارطاقی ساسانی روستای‌منج عکس از نگارنده

شکل ۴. مسجدجامع سوریان قرن‌هشتم هجری. عکس از نگارنده

شکل ۵. مالیات بلوک‌های بوانات، قونقری؛ سرچه، کامفیروز. ابواب جمعی، *نصرالله‌خان سرتیپ* (دفترچه مالیات، ۱۳۰۴، برگه ۱)

شکل ۶. باغ‌قوامی متعلق به خاندان‌قوام‌الملک به همراه چهارباغ وقفی در مزایجان. عکس از گوگل‌مپ

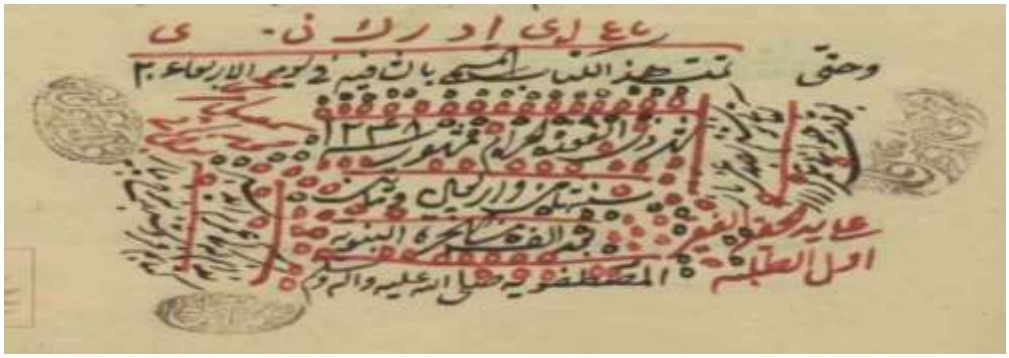
شکل ۷. قلعه جمال‌آباد، قدمت زندیه در فاصله نزدیکی از قلعه‌بزم عکس از نگارنده

شکل ۸. قلعه روستای‌بزم.عکس از نگارنده

شکل ۹. زنگ نخل‌وقفی امام‌حسین(ع)، محل نگهداری مدرسه امام‌رضا(ع) مزایجان، عکس از نگارنده

شکل ۱۰. مهرهای بیضوی اسماعیل مزایجانی بواناتی با نقش‌های «قربانی کعبه‌وفا اسمعیل» و «محمداسمعیل» بود (ابن‌حاجب، ۱۲۴۸ق، برگه ۵۱)

شکل ۱۱. ملا اسماعیل کاتب فرزند شاه‌قلی‌بیگ‌مزایجانی بواناتی. (ابن‌حاجب، ۱۲۴۸ق، برگه ۵۹)